FRIEDRICH NAUMANN FOUNDATION For Freedom.
Ukraine

Школа Політичної Аналітики НаУКМА
School for Policy Analysis NaUKMA

Університети під час війни:
від закладу освіти до соціальної місії

Київ – 2022

Автори:

***Анна Осипчук**, кандидатка соціологічних наук, наукова директорка Школи політичної аналітики НаУКМА*

***Максим Яковлєв**, кандидат політичних наук, директор Школи політичної аналітики НаУКМА*

***Антон Суслов**, аналітик Школи політичної аналітики НаУКМА*

***Вероніка Усачова**, аналітикиня Школи політичної аналітики НаУКМА*

***Станіслав Шулімов**, аналітик Школи політичної аналітики НаУКМА*

Дизайн та верстка: ***Ольга Гузенко***

Публікація підготовлена в межах проєкту «Університети в облозі: виклики для української системи вищої освіти після повномасштабного вторгнення Росії в Україну», що реалізується Школою політичної аналітики НаУКМА у партнерстві з Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти за підтримки Фонду Фрідріха Науманна за Свободу.

Думки та позиції, викладені у цій публікації, є позицією авторів та не обов'язково відображають позицію Фонду Фрідріха Науманна за Свободу.

ЗМІСТ

Методологія дослідження *5*

1. Державна політика в сфері вищої освіти після початку повномасштабного вторгнення *9*

2. Публічні дискусії з представниками університетів та іншими стейкхолдерами *22*

Дискусія перша: «Вища освіта в умовах війни: переміщені університети» 22

Дискусія друга: «Університети на лінії вогню» 25

Фінальне обговорення: «Гартуючи академічну спільноту: індивідуальні та інституційні виклики вищої освіти під час війни» 28

3. Результати кількісного опитування студентів українських ЗВО *32*

Поновлення навчання та матеріально-фінансові умови 33

Якість навчання 38

Психологічні та когнітивні аспекти навчання в умовах війни 42

Позанавчальні активності 44

Міжнародні можливості 47

Візія майбутнього 48

5. Результати фокус-групових дискусій зі студентами та викладачами *57*

Фокус-групи зі студентами 58

Фокус-групи з викладачами 65

Висновки *76*

Рекомендації *78*

Військове вторгнення Росії в Україну має жахливі наслідки для всього українського суспільства, спричинивши трагедію українського народу, над яким Росія знову вчинила кривавий геноцид. Проте для того, щоб вижити та забезпечити майбутнє України, серед усіх інших питань надзвичайно важливою стає проблема вищої освіти. Університети по всій країні опинилися в різних обставинах: одні були зруйновані, інші зазнали значної шкоди. Як і перед українським суспільством, перед університетами і університетськими спільнотами постало питання не тільки виживання, але й продовження функціонування у надскладних обставинах. Багато студентів і викладачів були змушені переїхати в безпечні місця на Заході України або евакуюватись за кордон. Незважаючи на війну, заклади вищої освіти вже впродовж кількох тижнів відновили освітній процес, а система вищої освіти зіткнулася з низкою викликів і проблем. Для того, щоб виявити, якими були стратегії українських ЗВО в умовах вторгнення та з якими викликами стикаються академічні спільноти, потрібне всебічне дослідження, яке дасть можливість знайти й проаналізувати можливі рішення та забезпечити функціонування системи вищої освіти.

Отже, Школа політичної аналітики НаУКМА провела комплексне дослідження, яке охоплювало як інституційний, так і індивідуальний рівні системи вищої освіти в Україні. Розглядаючи університети як інституції, ми також досліджували індивідуальний досвід, труднощі, потреби, схильності, проблеми, очікування, можливості та виклики студентів, викладачів та працівників українських закладів вищої освіти.

Методологія дослідження

Комплексне дослідження становища та викликів, з якими стикнулись ЗВО України в умовах повномасштабної агресії Росії проти України, проведене ШПА, ґрунтується на поєднанні кількісних та якісних методів дослідження з використанням стратегії кейс-стаді. Це дозволило як зафіксувати інституційно-системні аспекти та розподіли ставлень і думок, так і з'ясувати особливості індивідуального досвіду, потреб і стратегій адаптації студентів і викладачів українських університетів, наче під лупою подивитись на індивідуальні історії.

Відразу слід зауважити, що наше дослідження фокусувалось на ЗВО державної форми власності, які знаходяться у підпорядкуванні Міністерства освіти і науки (МОН) України. Хоча деякі з наших університетів-кейсів і мали медичні або мистецькі факультети, інститути чи відділення (наприклад, Одеський національний університет ім. Мечникова або Львівський національний університет ім. Франка), це було радше виключення. Отже, серед обмежень дослідження слід назвати те, що специфічні потреби чи виклики, з якими стикалися ЗВО у підпорядкуванні Міністерства охорони здоров'я, Міністерства культури та інформаційної політики, Міністерства внутрішніх справ та Міністерства оборони залишилися поза увагою.

Першим етапом роботи стало ***кабінетне дослідження*** *(desk research)*, в ході якого ми проаналізували доступну статистичну інформацію і дані з відкритих джерел щодо поточної ситуації в різних українських університетах. Насамперед, стосовно їх матеріальних втрат і ресурсів, зміни чисельності студентів і персоналу в цілому, і зокрема наявності добровольців чи мобілізованих до лав Збройних Сил України (ЗСУ) або Сил територіальної оборони (ТрО), щодо мобільності студентів та викладачів тощо. Також бралася до уваги інформація про зміни в академічних календарях, порядку і термінах проведення підсумкових атестацій – державних і кваліфікаційних іспитах, захистах тощо. Ми також розглянули низку змін до законодавства та законодавчих ініціатив. Окремим фокусом дослідження стало питання переміщення університетів, їх функціонування, викликів і потреб.

Ще на початку дизайнування дослідження у березні 2022 року ми розділили українські ЗВО на три категорії та вибрали «цільові університети» або дослідницькі кейси у кожній категорії як такі, що були б водночас і найбільш репрезентативними, і забезпечували максимальний розкид або варіацію стратегій, досвіду, потреб та викликів.

Отже, такими категоріями ми визначили:

1) розорені чи «окуповані» ЗВО, які зіткнулись з потребою переміщення та/або тим, що навчальний процес був унеможливленим чи дуже ускладненим, особливо в контексті його відновлення впродовж березня-квітня 2022. Переважно це ЗВО на Сході України. Також, частина з цих ЗВО вже були переміщеними, тож фактично зіткнулись з потребою повторного переміщення.

2) ті ЗВО, де навчальний процес був перерваний військовими діями і

деякі будівлі чи майно яких могло зазнати руйнувань та пошкоджень. Водночас, поновлення навчального процесу у цих ЗВО не видавалось проблематичним. Переважно це університети в Центрі України та Києві.

3) ті ЗВО, що знаходяться далі від активних військових дій і, можливо, навіть не переривали навчальний процес (переважно – на Заході України).

Десять ЗВО у цих трьох категоріях було обрано для проведення всіх етапів дослідження: опитування студентів кількісними методами, інтерв'ювання представників адміністрації та проведення фокус-групових дискусій зі студентством і викладач(к)ами. Додатково ми обрали ще десять (+10) закладів вищої освіти, в яких також проводили опитування та щодо яких збирали інформацію. Загалом, відібрані для дослідження університети забезпечили достатню варіативність і репрезентативність української університетської спільноти. Окремо слід зазначити, що в категорії 1) серед відібраних університетів присутні ЗВО, які були переміщені в 2014 році, тож вже мали досвід переміщення. В результаті агресії 24 лютого вони зазнали повторного переміщення. Також в категорії 3) присутні ЗВО, які стали «базами» для переміщення інших університетів. Наприклад – Херсонський державний університет було переміщено на базу Прикарпатського НУ ім. В. Стефаника.

Таблиця 1. Університети, в яких проводилось дослідження

Категорія	**Перелік десяти основних університетів-кейсів (брали участь у ФГД, інтерв'ю, опитуванні)**	**Перелік додаткових ЗВО для кабінетного дослідження і опитування**
1) Зруйновані або переміщені	• ХНУ ім. Ю. Каразіна • Маріупольський ДУ • Херсонський ДУ • СНУ ім. В. Даля (переміщений ЗВО)	• НТУ «Харківський політехнічний інститут» • Сумський ДУ • НУ «Чернігівська політехніка» • Луганський НУ ім. Т. Шевченка (переміщений ЗВО)
2) ЗВО, які зазнали пошкоджень та впливу бойових дій і зупиняли на тривалий час процес навчання	• Запорізький НУ • НТУУ «КПІ» ім. І. Сікорського • Чорноморський НУ ім. Петра Могили	• НаУКМА • НУ «Запорізька політехніка»
3) ЗВО, на які мінімально вплинули воєнні дії	• Прикарпатський НУ ім. В. Стефаника • ЛНУ ім. І. Франка • ОНУ ім. І. Мечникова	• НУ «Львівська Політехніка» • НУ «Острозька академія» • Житомирський ДУ ім. І. Франка • Чернівецький НУ ім. Ю. Федьковича

Наступним етапом нашого дослідження стало ***опитування студентів кількісними методами***. Цільовою аудиторією опитування мали бути студенти, які продовжують навчатися в університетах або станом на 24.02.2022 року були студентами таких закладів, незалежно від їхнього статусу на момент опитування. Ми передбачали, що дослідження буде мати квотну вибірка з елементами репрезентативної вибірки. На основі кабінетного дослідження було створено анкету для цього опитування та технічне завдання для підрядника (Info Sapiens). На підставі цього технічного завдання компанія-підрядник запропонувала метод опитування, а саме онлайн-опитування (Computer Assisted Web Interviewing) та принципи побудови його вибірки.

Info Sapiens запропонували розширити перелік університетів для проведення опитування з 20 до 31, додавши до нього такі: Київський університет ім. Б. Грінченка, Київський національний університет будівництва і архітектури, Київський національний університет технологій та дизайну, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара, Університет митної справи та фінансів, Центральноукраїнський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка, Полтавський національний технічний університет ім. Ю. Кондратюка, Хмельницький національний університет, Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, Житомирський державний технологічний університет.

Загальна вибірка опитування склала 12 019 осіб з тридцяти одного (31) українського ЗВО державної форми власності. Польовий етап тривав протягом червня-липня 2022 року. У вибірці були представлені всі регіони України (окрім окупованих територій), контролювалось пропорційне наповнення по університетах, проте не було стратифікації на спеціальності та курси (роки навчання). В процесі первинної обробки даних підрядником була застосована процедура зважування даних відповідно до статистики чисельності студентів денної форми навчання в обраних університетах. Статистика чисельності студентів взята з реєстру Єдиної державної електронної бази з питань освіти (ЄДЕБО), який розміщений у вільному доступі на сайті МОН України https://registry.edbo.gov.ua/vishcha-osvita/

Третім етапом дослідження, що тривав протягом липня-вересня 2022 року, стало проведення за допомогою якісницької методології ***напівструктурованих індивідуальних інтерв'ю*** з представниками адміністрацій десяти університетів-кейсів. У кожному університеті ми планували провести по два інтерв'ю щодо конкретних потреб, збитків, викликів, проблем і можливостей, з якими їхні університети стикаються після повномасштабного вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Ми передбачали, що частина адміністрацій може не йти на контакт і відповідно планували провести як мінімум 18 інтерв'ю. На жаль, наші очікування виправдались: представники ОНУ ім. Мечникова уникали розмов, незважаючи на численні спроби встановити з ними контакт через різні мережі контактів. Ми також взяли додаткові інтерв'ю у представника СумДУ та ще одне, за окремим гайдом, у народного депутата і члена комітету ВРУ з питань освіти. Всі інтерв'ю було проведено онлайн.

На щастя, нам вдалось рекрутувати представників всіх десяти університетів-кейсів для четвертого етапу дослідження – ***фокус-групових інтерв'ю зі студентством та викладач(к)ами.***

Ми провели сім (7) фокус-групових дискусій зі студентами з десяти вибраних університетів-кейсів. По два на кожну категорію університетів та одну «змішану» групу з тими, хто перебуває чи перебував навесні на мобільності або в евакуації за межами України. Коло питань, що обговорювались на фокус-групах, торкалися переживань і індивідуального досвіду учасників, їхніх стратегій адаптації (або траєкторій), обговорювали готовність і здатність навчатись, особливості повернення до навчання і процесу навчання навесні 2022, потреби й виклики, з якими стикнулись студент(к)и, їхні очікування і бачення майбутнього, ставлення до навчання і оцінка якості освіти тощо. Всі фокус-групові дискусії були проведені онлайн. Середня тривалість – півтори години. Кількість учасників однієї фокус-групи зі студент(к)ами – 5-8 учасників. Загальна кількість учасників семи (7) студентських ФГД – 45 осіб. Всі ФГД зі студентами було проведено від середини липня – до середини серпня 2022 року.

Окремо було проведено чотири (4) дискусії у фокус-групах з викладачами десяти вибраних університетів-кейсів: по одній дискусії для кожної групи університетів з однією додатковою змішаною дискусією з тими, хто перебував чи перебуває на мобільності чи в евакуації за межами України. Як і зі студент(к)ами, коло питань, що обговорювались на фокус-групах з викладач(к)ами, торкалися переживань і індивідуального досвіду учасників, їхніх стратегій адаптації, готовності і здатності викладати та займатись дослідженнями, особливостей повернення до роботи і процесу освіти/роботи навесні 2022, потреб й викликів, з якими стикнулись викладачі/ки, їхніх очікувань і бачення майбутнього, оцінки якості освіти тощо. Всі фокус-групові дискусії були проведені онлайн. Середня тривалість – півтори години. Кількість учасників однієї ФГД з викладач(к)ами – 7-8 учасників. Загальна кількість учасників чотирьох (4) викладацьких ФГД – 30 осіб. Всі ФГД з викладачами було проведено у серпні та першій половині вересня 2022 року.

1. Державна політика в сфері вищої освіти після початку повномасштабного вторгнення

Для української системи вищої освіти, як і для абсолютної більшості громадян, початок повномасштабної агресії Росії проти України 24 лютого був несподіваним. Одним з перших рішень-реакцій Міністерства освіти і науки стало оголошення вже 25 лютого двотижневих канікул для всіх закладів освіти[1]. Попри той факт, що різні ЗВО опинились в дуже відмінних умовах, для переважної більшості університетів ці два тижні дозволили зорієнтуватись у ситуації та налаштуватись на відновлення процесів.

Завершення навчального року

Оскільки переважна більшість внутрішніх процесів у системі вищої освіти виходить зі структури навчального року, то, щойно більшість українських ЗВО відновили освітній процес у березні 2022 року, наступним питанням постало завершення навчального року. Так, 21 березня МОН опублікувало наказ, яким дозволило керівникам закладів фахової передвищої та вищої освіти самостійно визначати форми атестації (випускового контролю знань) здобувачів у 2022 році, тобто відхилятись від стандарту освіти[2]. Також Міністерство дозволило зменшити обсяг або замінити переддипломну практику. За кілька днів КМУ скасував[3] проведення єдиного державного кваліфікаційного іспиту, який мав бути запроваджений для випускників певних спеціальностей[4]. На сайті МОН цей крок обґрунтували так: *«Проведення апробацій і запровадження нових ЄДКІ в умовах воєнного стану є недоцільним»*[5].

21 квітня МОН оприлюднило більш комплексний документ – Рекомендації стосовно окремих питань завершення 2021/2022 навчального року у закладах вищої та фахової передвищої освіти[6]. Серед іншого, документ включав такі положення:

[1] Міністерство освіти і науки України. (2022, 25 лютого). *СЕРГІЙ ШКАРЛЕТ: ВСІМ ЗАКЛАДАМ ОСВІТИ РЕКОМЕНДОВАНО ПРИПИНИТИ ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС ТА ОГОЛОСИТИ КАНІКУЛИ НА ДВА ТИЖНІ.* https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-vsim-zakladam-osviti-rekomendovano-pripiniti-osvitnij-proces-ta-ogolositi-kanikuli-na-dva-tizhni

[2] Міністерство освіти і науки України. (2022, 21 березня). *ПРО ПРОВЕДЕННЯ АТЕСТАЦІЇ ВИПУСКНИКІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ, ВИЩОЇ ОСВІТИ.* https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-provedennya-atestaciyi-vipusknikiv-zakladiv-fahovoyi-peredvishoyi-vishoyi-osviti

[3] Кабінет Міністрів України. (2022, 27 березня). Постанова від 27 березня 2022 р. № 376 «Про внесення зміни до постанови Кабінету Міністрів України від 19 травня 2021 р. № 497». https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-vnesennya-zmini-do-postanovi-kabinetu-ministriv-ukrayini-vid-19-travnya-2021-r-497-376

[4] За спеціальностями галузей знань 08 Право, 12 Інформаційні технології, 14 Електрична інженерія, 21 Ветеринарна медицина, 25 Воєнні науки, національна безпека, безпека державного кордону, 26 Цивільна безпека, 27 Транспорт, 28 Публічне управління та адміністрування, 29 Міжнародні відносини.

[5] Міністерство освіти і науки України. (2022, 28 березня). *УРЯД УНОРМУВАВ ПИТАННЯ АТЕСТАЦІЇ ЗДОБУВАЧІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗА ВИЗНАЧЕНИМИ СПЕЦІАЛЬНОСТЯМИ У 2022 РОЦІ.* https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-unormuvav-pitannya-atestaciyi-zdobuvachiv-fahovoyi-peredvishoyi-ta-vishoyi-osviti-za-viznachenimi-specialnostyami-u-2022-roci

[6] Міністерство освіти і науки України. (2022, 21 квітня). *ПРО РЕКОМЕНДАЦІЇ СТОСОВНО ОКРЕМИХ ПИТАНЬ ЗАВЕРШЕННЯ 2021/2022 НАВЧАЛЬНОГО РОКУ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ, ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ.* https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-rekomendaciyi-stosovno-okremih-pitan-zavershennya-20212022-navchalnogo-roku-u-zakladah-vishoyi-fahovoyi-peredvishoyi-osviti

- *З урахуванням особливостей стану території та перебігу військових дій Міністерство освіти і науки рекомендує керівникам закладам освіти відновити та здійснювати освітній процес за можливістю в очній або змішаній (очно-дистанційній) формі, в інших випадках – дистанційній формі.*

- *У разі проведення навчальних занять у закладі освіти необхідно суворо дотримуватись безпекових вимог, зокрема переривати заняття за сигналом «Повітряна тривога» і перебувати в укритті до її завершення.*

- *Забезпечити максимально сприятливі умови навчання (встановлення індивідуального графіка навчання, надання академічної відпустки тощо) для тих здобувачів освіти, які зі зброєю в руках встали на захист України або займаються волонтерською діяльністю.*

- *Якщо заклади освіти, розташовані у зоні проведення активних бойових дій, не можуть відновити освітній процес, здобувачі таких закладів освіти можуть дочекатись його відновлення, прослухати окремі навчальні дисципліни в інших закладах вищої освіти в рамках внутрішньої академічної мобільності, у системі неформальної освіти або навчатись самостійно.*

- *Для здобувачів освіти невипускних курсів в разі неможливості виконання індивідуального навчального плану 2021/22 навчального року в повному обсязі рекомендуємо внести зміни до індивідуальних навчальних планів та здійснити перенесення частини освітніх компонентів, які не можуть бути виконані в дистанційному або змішаному форматі або для цього неможливо створити необхідних умов з урахуванням ситуації в конкретному закладі освіти, на наступні періоди навчання. За необхідності здобувачам освіти можуть надаватись академічні відпустки, включаючи студентів першого року навчання.*

Тож профільне Міністерство надало ЗВО формальні підстави максимально гнучко підійти до більшості питань, пов'язаних із завершенням навчального року.

Вступна кампанія

Після завершення навчального року наступним логічним питанням йшла вступна кампанія. Цьогоріч було видано 224 тис. 521 свідоцтво про повну загальну середню освіту[7]. Нестабільна безпекова ситуація, переміщення в межах країни та виїзд за кордон учнів випускних класів шкіл вимагали змін до звичного процесу вступу.

224 521

свідоцтво про повну загальну середню освіту

Чи не найсуттєвішою зміною стало одноразове скасування зовнішнього незалежного оцінювання (закон № 2157-IX) та його заміна на національний мультипредметний тест (НМТ). Прийняття парламентом відповідного законопроєкту Голова профільного Комітету Верховної Ради Сергій Бабак прокоментував так[8]:

> *Головним для нас є забезпечення максимальної БЕЗПЕКИ учасників освітнього процесу. На жаль, це означає неможливість проведення зовнішнього незалежного оцінювання в традиційному форматі у 2022 році... І тому, завдяки цифровізації будуть створені максимально безпечні умови для учасників вступної кампанії, а під час оффлайн процедур будуть максимально дотримані безпекові протоколи... На просторах соціальних мереж чимало зараз ведеться дискусій стосовно прийнятого рішення і механізму вступу поточного року. Чимало «експертів», на жаль, не розуміють всієї глибини проблем, викликаних війною. Не розуміють, мабуть, що тисячі наших вчителів і учнів сьогодні перебувають на територіях активних бойових дій, де гостро на собі відчувають усі біди цієї війни.*

НМТ – комп'ютерний онлайн-тест, що складається з трьох блоків (українська мова, математика, історія України) та включає по 20 завдань з кожного блоку, виконати які потрібно за 120 хвилин. Тестування відбувалося в 21 області України та місті Києві, окрім того, в 32 країнах світу були організовані осередки тестування НМТ. Загалом участь у національному мультипредметному тесті

[7] Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. (2022, 24 червня). *Тижневі освітянські та наукові новини.* https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75871.html

[8] Сергій Бабак. (2022, 24 березня). *Сьогодні ВРУ ухвалила законопроєкт №7132, яким дозволено одноразову зміну алгоритмів вступу до університетів та складання ДПА.* Telegram. https://t.me/SerhiiBabak/137

взяли 214 тисяч 385 вступників, з яких 23 038 осіб складали тестування за кордоном[9].

В результаті станом на 1 листопада було зареєстровано 644 928 заяв від 215 313 вступників[10] на основі повної загальної середньої освіти[11]. За даними Українського центру оцінювання якості освіти, які наводить Комітет освіти ВРУ [12], станом на 13 вересня 2022 року на основі повної загальної середньої освіти до закладів вищої освіти на бакалаврат зараховано понад 131 тис. осіб. За державним та регіональним замовленням на бакалаврат зараховано понад 56 тис. осіб, зокрема за квотою-2 майже 11 тис. осіб. На контракт – 75 тис. вступників.

[9] Базів, Л. (2022, 22 жовтня). *Складне випробування і стриманий оптимізм. Попередні підсумки вступної кампанії-2022.* УКРІНФОРМ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3597990-skladne-viprobuvanna-i-strimanij-optimizm-poperedni-pidsumki-vstupnoi-kampanii2022.html

[10] Ця цифра включає вступників до закладів фахової передвищої освіти.

[11] Міністерство освіти і науки України. (2022, 1 листопада). *ВСТУП-2022: СТВОРЕНО ПОНАД 500 ТИС. ЕЛЕКТРОННИХ КАБІНЕТІВ ТА ПОДАНО БІЛЬШЕ 1,2 МЛН ЕЛЕКТРОННИХ ЗАЯВ.* https://mon.gov.ua/ua/news/vstup-2022-stvoreno-ponad-500-tis-elektronnih-kabinetiv-ta-podano-bilshe-12-mln-elektronnih-zayav

[12] Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. (2022, 16 вересня). *Тижневі освітянські та наукові новини.* https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75918.html

Також важливою особливістю цієї вступної кампанії стало запровадження гнучких механізмів для вступу абітурієнтів з особливо небезпечних територій, про що йтиметься нижче. Проте варто зазначити, що через розширення кола пільгових категорій вступників число осіб, які мали бодай якісь пільги (і вступали на базі 11-х класів) перевищило 20% від загальної кількості вступників, а це 38 тисяч осіб[13].

Новий навчальний рік

Паралельно із проведенням вступної кампанії тривала робота щодо нового навчального року. Абсолютним пріоритетом стало створення безпечних умов для навчання здобувачів та роботи науково-педагогічних співробітників. За інформацією міністра освіти і науки Сергія Шкарлета[14], станом на початок червня центральні і місцеві органи виконавчої влади разом із закладами освіти організовували низку безпекових заходів, серед яких:

- приведення евакуаційних шляхів у відповідність до норм законодавства;
- приведення у готовність наявного фонду захисних споруд цивільного захисту та створення нових;
- дообладнання споруд подвійного призначення та найпростіших укриттів або облаштування швидкоспоруджуваних захисних споруд в кожному закладі освіти з урахуванням забезпечення укриття 100% учасників освітнього процесу;
- створення запасів матеріалів, обладнання, інструменту, води та медичних засобів у закладах освіти;
- проведення тренувань про оголошення сигналу «Повітряна тривога».

Наступне важливе питання, що стосується нового навчального року, – формат навчання. Воно переважно лежить в полі академічної автономії ЗВО, тобто не держава (МОН чи інший орган) вирішує, в якому форматі проводити навчання, а кожен університет, виходячи з локальної ситуації. Напередодні нового навчального року Державна служба якості освіти України провела анонімне онлайн-опитування педагогічних, науково-педагогічних працівників та здобувачів освіти закладів фахової передвищої, вищої освіти щодо готовності учасників освітнього процесу до можливих форматів організації роботи в 2022/2023 навчальному році[15]. Наведемо тут ключові результати:

---

[13] Базів, Л. (2022, 22 жовтня). *Складне випробування і стриманий оптимізм.* Попередні підсумки вступної кампанії-2022. УКРІНФОРМ. https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3597990-skladne-viprobuvanna-i-strimanij-optimizm-poperedni-pidsumki-vstupnoi-kampanii2022.html

[14] Міністерство освіти і науки України. (2022, 8 червня). *БЕЗПЕКОВІ УМОВИ ТА ПІДГОТУВАННЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ДО НОВОГО НАВЧАЛЬНОГО РОКУ – ОБГОВОРИЛИ НА НАРАДІ У ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРА.* https://mon.gov.ua/ua/news/bezpekovi-umovi-ta-pidgotuvannya-zakladiv-osviti-do-novogo-navchalnogo-roku-obgovorili-na-naradi-u-premyer-ministra

[15] Проводилось з 5 до 15 серпня 2022 року шляхом онлайн-анкетування. В анкетуванні взяли участь близько 24 тисяч респондентів з 56 закладів фахової передвищої та 46 закладів вищої освіти.

- Переважна більшість респондентів з-поміж здобувачів фахової передвищої (78,1 %) та вищої освіти (69,4 %) готові до відновлення освітнього процесу в очній формі у 2022/2023 навчальному році. Разом із тим, майже дві третини з них мають сумніви щодо ефективності такої форми організації освітнього процесу в нинішніх умовах.
- Більшість закладів фахової передвищої та вищої освіти України обрали саме змішаний (очно-дистанційний) формат роботи. Кожен десятий з респондентів обох груп повідомив, що його заклад освіти новий навчальний рік розпочне в аудиторіях (очно).
- На визначення вишами та коледжами формату роботи у 2022/2023 навчальному році безпекова ситуація у регіоні має безпосередній вплив – до вибору очної та очно-дистанційної форм навчання тяжіють здебільшого західний, частково центральний та північний регіони, де безпекова ситуація відносно сприятлива. Заклади освіти східного та південного регіонів, де ситуація є більш складною, вбачають ефективним провадження освітнього процесу дистанційно.
- Більшість учасників освітнього процесу з лояльністю ставляться до дистанційного навчання, зважаючи на практичний досвід використання закладами освіти дистанційного формату під час карантину та швидку адаптацію учасників освітнього процесу до умов воєнного стану. Думка обох груп респондентів щодо ефективності провадження освітнього процесу у новому навчальному році дистанційно (онлайн) є одностайною – восьмеро з десяти як студентів, так і викладачів виявили бажання розпочати 2022/2023 навчальний рік в онлайн-форматі[16].

Трудові відносини

Одним з наскрізних питань, яке постало з перших днів повномасштабної російської агресії та актуалізувалось на початку нового навчального року, є особливості організації трудових відносин та умов праці педагогічних працівників. Наприклад, вже 28 лютого через численні звернення від педагогічних працівників на сайті МОН було опубліковане повідомлення, в якому Міністерство нагадувало про заборону примушування керівниками закладів освіти до написання заяв про відпустки без збереження заробітної плати[17].

15 березня Верховна Рада прийняла (а 18 березня – підписав Президент) ЗУ «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану», який гарантував здобувачам та працівникам закладів освіти, незалежно від місця їх перебування, на час особливого періоду організацію освітнього процесу в дистанційній формі або в будь-якій іншій формі, що є найбільш безпечною для його учасників; збереження місця роботи, середнього заробітку, здійснення

[16] Комітет Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій. (2022, 2 вересня). *Тижневі освітянські та наукові новини.* https://kno.rada.gov.ua/news/main_news/75913.html

[17] Міністерство освіти і науки України. (2022, 28 лютого). *ЗАБОРОНЕНО ПРИМУШУВАТИ ПЕДАГОГІЧНИХ ТА ІНШИХ ПРАЦІВНИКІВ ДО НАПИСАННЯ ЗАЯВ ПРО ВІДПУСТКУ БЕЗ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ.* https://mon.gov.ua/ua/news/zaboroneno-primushuvati-pedagogichnih-ta-inshih-pracivnikiv-do-napisannya-zayav-pro-vidpustku-bez-zberezhennya-zarobitnoyi-plati

виплати стипендії та інших виплат, передбачених законом; місце проживання (пансіон, гуртожиток тощо) та забезпечення харчуванням (у разі потреби).

Згодом, напередодні поновлення навчання у більшій частині ЗВО, Міністерство знову опублікувало роз'яснення[18], в яких нагадало про статтю 60-2 Кодексу законів про працю, що дозволяє запроваджувати дистанційний режим роботи. Більше того, МОН уточнює:

> *«В умовах воєнних дій можливе вимкнення комунікацій, які дозволяють виконання дистанційної роботи, – електроенергія та мережа Інтернет. Неможливість виконання працівником дистанційної роботи у зв'язку з відсутністю відповідних комунікацій не може розглядатися як порушення трудової дисципліни»,* – а також додає, що оплата праці має здійснюватись за тарифікацією.

Обговорення організації трудових відносин у режимі дистанційної роботи отримало новий імпульс після прийняття КМУ Постанови № 481 «Деякі питання організації роботи працівників суб'єктів господарювання державного сектору економіки на період воєнного стану» від 26 квітня 2022 р. Як зазначив освітній омбудсмен Сергій Горбачов, *«ця постанова була хибно сприйнята деякими керівниками закладів освіти, які чомусь вирішили, що це стосується працівників закладів освіти. Тому ці керівники неправомірно почали вимагати від працівників закладу освіти повертатися та працювати безпосередньо у будівлях закладів освіти»*. Тож на інформаційних ресурсах освітнього омбудсмена[19] та інших профільних структур з'явились роз'яснення щодо того, що ця постанова не стосується закладів освіти (зокрема і закладів вищої освіти).

Тож, як бачимо, нормативне регулювання трудових відносин під час воєнного стану не змінилось. Попри різного роду намагання окремих керівників закладів освіти чи то примусову відправити у відпустку, чи навіть звільнити педагогічних чи науково-педагогічних співробітників, законодавство надає право дистанційної роботи та відповідної оплати праці.

Окремим питанням, що стосується співробітників закладів вищої освіти, було питання мобілізації. Профільний Комітет ВРУ розробив законопроєкт (реєстраційний номер 7352), що розширює категорії осіб, які не підлягають призову на військову службу під час мобілізації: наукові, науково-педагогічні, педагогічні працівники, за умови що вони працюють у наукових установах та організаціях, закладах вищої, фахової передвищої, професійної (професійно-технічної) чи загальної середньої освіти за основним місцем роботи не менш як на 0,75 ставки. У порівнянні з чинним ЗУ «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» проєкт знімає вимогу наявності вченого ступеня або звання. Законопроєкт 7352

[18] Міністерство освіти і науки України. (2022, 17 березня). *РОЗ'ЯСНЕННЯ МОН: ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ТРУДОВОГО ЗАКОНОДАВСТВА, ДИСТАНЦІЙНОЇ ФОРМИ РОБОТИ ПІД ЧАС ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ.* https://mon.gov.ua/ua/news/rozyasnennya-mon-osoblivosti-zastosuvannya-norm-trudovogo-zakonodavstva-distancijnoyi-formi-roboti-pid-chas-diyi-pravovogo-rezhimu-voyennogo-stanu

[19] Освітній омбудсмен. (2022, 20 травня). *НАДАНО ПЕРЕЛІК СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ ДЕРЖАВНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ, ПРАЦІВНИКАМ ЯКИХ НЕОБХІДНО ПОВЕРНУТИСЯ ДО РОБОТИ В УКРАЇНІ (ПОСТАНОВА КАБМІНУ № 481)*. Telegram. https://t.me/eduombudsman/100

був підтриманий Верховною Радою ще 29 липня, проте станом на 30 листопада 2022 року досі не підписаний Президентом.

Матеріально-технічний стан та фінансове забезпечення

Бойові дії, ракетні обстріли та фінансові труднощі студентів контрактної форми навчання актуалізували питання матеріально-технічного стану закладів вищої освіти та фінансового забезпечення їхньої роботи. Відповідно до результатів дослідження «Оцінювання потреб вищої освіти України», проведеного влітку 2022 року[20]:

- Серед 749 закладів освіти, які взяли участь в опитуванні, 158 (21%) повідомили про пошкодження інфраструктури внаслідок війни, з них - 41 у Харківській області, 21 у Києві та Київській області, 12 у Дніпропетровській, 11 у Миколаївській та Сумській областях відповідно та 10 у Запорізькій області.
- До 30 закладів освіти повідомили про значні втрати лабораторного обладнання, бібліотечних фондів, навчальних матеріалів, меблів та офісного майна. Ще 83 заклади освіти зазнають додаткових збитків через використання їхніх приміщень як тимчасових притулків для внутрішньо-переміщених осіб, а 51 заклад освіти має значні або часткові збитки через необхідність будівництва функціональних бомбосховищ.
- Більшість закладів освіти повідомили, що вони мають необхідні технічні можливості для ведення фінансових операцій, виплати заробітної плати та стипендій. Крім того, 30% (232) закладів освіти виявили значні або часткові втрати доходів від оплати навчання студентами контрактної форми.

Усвідомлюючи важливість коштів, які надходять від студентів-контрактників, для наповнення спеціальних фондів закладів вищої освіти, 8 жовтня КМУ ухвалив рішення про компенсацію ЗВО боргів тих студентів, які проживають у районах проведення воєнних (бойових) дій, а також тих, які перебували у тимчасовій окупації. Попередньо з цією метою Уряд своїм Розпорядженням № 611-р від 15 липня виділив 86,8 млн гривень[21].

Окрім цього, державою залучались кошти міжнародних інституцій. Зокрема, у березні Світовий банк ухвалив рішення про екстрену допомогу Уряду України в галузі вищої освіти у розмірі майже $100 млн, що, за словами Сергія Бабака, дозволить виплачувати академічні стипендії для 172 тис. студентів та

[20] Було проведено з 25 червня по 04 серпня 2022 року МОН спільно з ДНУ «Інститут освітньої аналітики», Освітнім кластером у партнерстві з Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), Save the Children та Світовим банком. Загалом опитування було надіслано до 1208 закладів освіти, у тому числі до (територіально) відокремлених підрозділів закладів освіти. Відповіді отримано від 749 (62%) закладів освіти, з яких - 252 (34%) заклади вищої освіти, а 497 (66%) – заклади фахової передвищої освіти. Респондентами стали заклади освіти всіх регіонів України, за винятком АР Крим. Онлайн-опитування було створено засобами KOBO Toolbox та надіслано МОН безпосередньо до закладів освіти. З детальнішими результатами можна ознайомитись за посиланням: https://www.humanitarianresponse.info/sites/www.humanitarianresponse.info/files/documents/files/ukraine_higher_education_initial_report_final_ua.pdf

[21] Міністерство освіти і науки України. (2022, 8 жовтня). *УРЯД УХВАЛИВ ПОРЯДОК ТА УМОВИ НАДАННЯ ЗВО КОМПЕНСАЦІЇ ВИТРАТ НА ПІДГОТОВКУ СТУДЕНТІВ-КОНТРАКТНИКІВ.* https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-uhvaliv-poryadok-ta-umovi-nadannya-zvo-kompensaciyi-vitrat-na-pidgotovku-studentiv-kontraktnikiv

соціальні стипендії для 50 тис. студентів стипендіальних програм 2021-2022 рр. Також у квітні в межах інвестиційного проєкту «Удосконалення вищої освіти в Україні заради результатів», підтримуваного Міжнародним банком реконструкції та розвитку, до державного бюджету надійшов перший транш позики на суму 88,6 млн дол., що мав бути використаний для забезпечення соціальних виплат: зарплат, пенсій, стипендій тощо. У травні було заплановано отримати ще 11,4 млн дол. США у межах коштів цієї позики[23].

3 листопада 2022 року ВРУ прийняла ЗУ «Про Державний бюджет на 2023 рік». Бюджет на освіту в порівнянні з попередніми роками був зменшеним та склав 122,1 млрд гривень (Зображення 1).

БЮДЖЕТ ДЛЯ РОЗВИТКУ ОСВІТИ І НАУКИ

*** У ГРИВНЯХ**

	2021	2022	2022 (після секвестру)	2023
ЗАГАЛЬНИЙ ОБСЯГ ВИДАТКІВ МОН	139,3 МЛРД	153,7 МЛРД	131,0 МЛРД	122,1 МЛРД
СУБВЕНЦІЇ	103,7 МЛРД	112,9 МЛРД	97,7 МЛРД	90,3 МЛРД
Освітня	99,6 млрд	108,0 млрд	97,2 млрд	87,5 млрд
для підтримки осіб з ООП	0,50 млрд	0,50 млрд	0,45 млрд	0,30 млрд
облаштування безпечних умов у школах		1,50 млрд		
облаштування безпечних умов у ЗЗСО				1,5 млрд
придбання шкільних автобусів				1,0 млрд
ДЕРЖАВНІ ВИДАТКИ	35,5 МЛРД	40,9 МЛРД	33,3 МЛРД	31,8 МЛРД
підготовка кадрів закладами вищої та фахової передвищої освіти	25,6 млрд	27,8 млрд	25 млрд	22,5 млрд
виплати академічних стипендій	3,94 млрд	5,14 млрд	4,6 млрд	4,2 млрд
забезпечення діяльності НФД, грантової підтримки наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) досліджень	2,2 млрд	2,5 млрд	1,5 млрд	2,0 млрд

Уряд збільшив видатки до II читання на 555 млн грн

50 млн – забезпечення здобуття професійної освіти

20 млн – для продовження навчання молоді

30 млн – для проведення Всеукраїнських заходів із позашкільної освіти

215 млн – для здійснення зовнішнього оцінювання та моніторингу якості освіти

150 млн – організація здобуття освіти за дистанційною формою навчання

90 млн – для Національного фонду досліджень

Зображення 1. Бюджет для розвитку освіти і науки (Джерело - сайт МОН)

[23] Міністерство освіти і науки України. (2022, 20 квітня). *УКРАЇНА В МЕЖАХ УГОДИ МОН І МБРР ОТРИМАЛА ПЕРШИЙ ТРАНШ НА 88.6 МЛН ДОЛАРІВ США, НАСТУПНИЙ ОЧІКУЄТЬСЯ У ТРАВНІ.* https://mon.gov.ua/ua/news/ukrayina-v-mezhah-ugodi-mon-i-mbrr-otrimala-pershij-transh-na-886-mln-dolariv-ssha-nastupnij-ochikuyetsya-u-travni

Питання розвитку

Попри значну кількість поточних викликів, продовжується робота з планування подальшого розвитку. Так, у переддень війни, 23 лютого, КМУ схвалив Стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки[24]. Хоча умови докорінно змінились, це переважно лише загострило старі проблеми. Тож залишаються актуальними цілі, закладені в Стратегію:

1. Ефективність управління в системі вищої освіти.
2. Довіра громадян, держави та бізнесу до освітньої, наукової, інноваційної діяльності закладів вищої освіти.
3. Забезпечення якісної освітньо-наукової діяльності, конкурентоспроможної вищої освіти, яка є доступною для різних груп населення.
4. Інтернаціоналізація вищої освіти України.
5. Привабливість закладів вищої освіти для навчання та академічної кар'єри.

Також важливо, що до Стратегії вже розроблений та схвалений операційний план на 2022-2024 рр.

Документом, який фактично адаптує процес реалізації викладених в Стратегії цілей до нових умов, є проєкт Плану відновлення України в частині освіти і науки[25]. Проєкт серед цілей відновлення також зазначає «Ціль 6. Відновлення потенціалу ФПО та ВО; забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб і мешканців ТОТ у сфері освіти, поновлення діяльності ЗФПО і ЗВО на деокупованій території.

Іншим документом, що також постулює окремі цілі та завдання для освіти, пов'язані з майбутнім повоєнним відновленням, є План відновлення України, презентований Прем'єр-міністром України в Лугано[26]. Хоча проєкт виглядає дещо спорадичним, він також є результатом напрацювань експертів та представників профільних державних структур. *«6 тижнів роботи, більше 250 експертів зі сфери освіти і науки, українських і іноземних. Скоординована робота Комітету ВРУ з питань освіти, науки та інновацій, Міністерства освіти і науки, Офісу Президента України»,* – так про пророблену роботу написав Сергій Бабак[27].

Окрім розв'язання поточних та стратегічних питань, продовжилась робота і над вирішенням тих викликів, які були й до початку повномасштабної агресії.

---

[24] Міністерство освіти і науки України. (2022, 15 квітня). *ОПУБЛІКОВАНО СТРАТЕГІЮ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ НА 2022-2032 РОКИ.* https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki

[25] Міністерство освіти і науки України. (2022, 19 серпня). *МОН ПРОПОНУЄ ДЛЯ ГРОМАДСЬКОГО ОБГОВОРЕННЯ ПРОЄКТ ПЛАНУ ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ В ЧАСТИНІ ОСВІТИ І НАУКИ.* https://mon.gov.ua/ua/news/mon-proponuye-dlya-gromadskogo-obgovorennya-proyekt-planu-vidnovlennya-ukrayini-v-chastini-osviti-i-nauki

[26] Відновлення України. (n.a.). Розвиток системи освіти. https://recovery.gov.ua/project/program/improve-education-system

[27] Сергій Бабак. (2022, 5 липня). Так давно хотілось про це написати, але домовлялись, що до завершення роботи і презентації в Лугано цього робити не будемо. Telegram. https://t.me/SerhiiBabak/261

Зокрема, в парламенті зареєстровано ряд законопроєктів, спрямованих на виправлення ситуації, коли ректори реорганізують свої заклади вищої освіти з метою перебування на посаді понад два строки.

Тимчасове переміщення ЗВО та питання тимчасово окупованих територій

Внаслідок повномасштабної збройної агресії Росії проти України 34 заклади вищої освіти (за іншими даними - 31[28]) були вимушені переміститись до інших регіонів країни[29], деякі з них – вже вдруге. В першу чергу це стосувалось ЗВО Донецької та Луганської областей, проте згодом, по мірі просування російських військ, до цієї категорії долучились заклади Запорізької та Херсонської областей. Процес переміщення (релокації) координувався Міністерством освіти і науки, яке визначало своїм наказом для кожного переміщеного ЗВО приймаючу сторону.

Однією з перших реакцій системи вищої освіти на проблему переміщених університетів стало надання здобувачам з цих університетів можливості долучитись до онлайн-навчання в інших ЗВО. Інформацію про таку можливість розмістили на своїх сайтах понад 30 університетів[30].

Частина питань, відповіді на які намагалась дати держава, стосувалась тимчасово окупованих територій. І якщо з переміщенням закладів та переважної більшості їхніх студентів і співробітників всі процеси щодо них перемістились на підконтрольну частину, то викликом стало залучення абітурієнтів з ТОТ до вступної кампанії. Так, для вступників із тимчасово окупованих та особливо небезпечних територій[31] передбачили можливість вступу на основі дистанційної індивідуальної усної співбесіди або творчого конкурсу. Більше того, для вступу на контрактну форму переважної більшості спеціальностей вступнику достатньо було подати мотиваційний лист[32]. Також для цієї категорії осіб приймання заяв та проведення вступних випробувань відбувалось протягом всієї вступної кампанії[33]. В результаті, цього року кількість тих, хто скористався спрощеними

[28] Міністерство освіти і науки України. (2022, 16 листопада). *ФАХОВА ПЕРЕДВИЩА І ВИЩА ОСВІТА В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.* https://mon.gov.ua/ua/news/fahova-peredvisha-i-visha-osvita-v-umovah-voyennogo-stanu

[29] Міністерство освіти і науки України. (2022, 4 травня). *СЕРГІЙ ШКАРЛЕТ: «Я НЕ ДОПУЩУ ОСВІТНЬОГО МАРОДЕРСТВА».* https://mon.gov.ua/ua/news/sergij-shkarlet-ya-ne-dopushu-osvitnogo-maroderstva

[30] Сергій Бабак. (2022, 22 квітня). *Список університетів, які пропонують тимчасово переміщеним студентам долучатися до онлайн-навчання.* Telegram. https://t.me/SerhiiBabak/171

[31] Особи, які проживають на (перемістилися з) тимчасово окупованій Російською Федерацією території України в умовах воєнного стану, на території територіальних громад, що розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) на території територіальних громад, що станом на 15 жовтня та 15 лютого відповідного року внесені до переліку, затвердженого Мінреінтеграції.

[32] Міністерство освіти і науки України. (2022, 10 червня). *ДЛЯ ВИПУСКНИКІВ ІЗ ТОТ ПЕРЕДБАЧАЄТЬСЯ МОЖЛИВІСТЬ ВСТУПУ ДО ЗВО У ФОРМАТІ ДИСТАНЦІЙНОЇ СПІВБЕСІДИ АБО ТВОРЧОГО КОНКУРСУ.* https://mon.gov.ua/ua/news/dlya-vipusknikiv-iz-tot-peredbachayetsya-mozhlivist-vstupu-do-zvo-u-formati-distancijnoyi-spivbesidi-abo-tvorchogo-konkursu

[33] Міністерство освіти і науки України. (2022, 13 вересня). *ОСОБИ З ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТА ОСОБЛИВО НЕБЕЗПЕЧНИХ ТЕРИТОРІЙ МОЖУТЬ ПОДАВАТИ ЗАЯВИ ТА ПРОХОДИТИ ВИПРОБУВАННЯ ВПРОДОВЖ ВСІЄЇ ВСТУПНОЇ КАМПАНІЇ.* https://mon.gov.ua/ua/news/osobi-z-timchasovo-okupovanih-ta-osoblivo-nebezpechnih-teritorij-mozhut-podavati-zayavi-ta-prohoditi-viprobuvannya-vprodovzh-vsiyeyi-vstupnoyi-kampaniyi

механізмами вступу для мешканців ТОТ та особливо небезпечних територій, склала майже 11 тис. осіб (у порівнянні з 2 тис. минулого року)[34].

Ще одним кроком, спрямованим на підтримку тих здобувачів з ТОТ, які через повномасштабну агресію втратили можливість сплачувати за контрактне навчання, стало рішення про їх переведення на місця державного замовлення. Це рішення стосується лише тих, хто станом на 24 лютого вже навчався у ЗВО. Зокрема, у відповідній урядовій постанові (від 28 жовтня 2022 р. № 1224) йдеться про дітей загиблих захисників України, учасників бойових дій та їхніх дітей, а також жителів особливо небезпечних територій.

Виїзд за кордон

З початком повномасштабної агресії Росії проти України значна частина українських студентів виїхала за кордон. На початковому етапі війни публікувалось багато інформації про можливості (програми, стипендії), які закордонні університети надавали для здобувачів з України, щоб ті могли продовжити своє навчання. Відповідно до даних дослідження «Підтримка студентів-біженців з України у вищій освіті в Європі», найпоширенішими заходами підтримки стали навчання мови приймаючої сторони, психологічне консультування, вступні курси, а також фінансова підтримка (переважно у формі безповоротних грантів або стипендій) і резервування місць для навчання. Натомість повне звільнення від плати за навчання пропонували лише сім країн ЄС[35].

Іншою проблемою, яка пов'язана з перетином державного кордону здобувачами-чоловіками, є участь у програмах міжнародної академічної мобільності та можливість продовження навчання у закордонних закладах вищої освіти. З 14 вересня виїзд для всіх студентів фактично заборонено, хоча до цього такий виїзд був можливим принаймні для (1) студентів українських ЗВО, які беруть участь у програмах міжнародних академічних мобільностей, та (2) студентів закордонних ЗВО, які розпочали навчання до 24 лютого 2022 року. У зв'язку з цим Міністр освіти і науки України Сергій Шкарлет звернувся до іноземних колег, міністрів освіти, із проханням надати можливість українським студентам призовного віку, які зараховані на навчання на 2022/23 н.р., та студентам старших курсів, навчатися у режимі онлайн або надати їм річну перерву в навчанні зі збереженням фінансових умов здобування освіти[36].

Підсумовуючи, варто відзначити, що система вищої освіти з мінімально можливою турбулентністю пройшла найскладніший початковий етап повномас-

[34] Базів, Л. (2022, 22 жовтня). *Складне випробування і стриманий оптимізм. Попередні підсумки вступної кампанії-2022. УКРІНФОРМ.* https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3597990-skladne-viprobuvanna-i-strimanij-optimizm-poperedni-pidsumki-vstupnoi-kampanii2022.html

[35] Eurydice. (2022). *Supporting refugee learners from Ukraine in higher education in Europe.* Eurydice report. European Commission, European Education and Culture Executive Agency. https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3a49a873-0bc2-11ed-b11c-01aa75ed71a1/language-en/format-PDF/source-262591754

[36] Міністерство освіти і науки України. (2022, 31 жовтня). *ІНОЗЕМНІ ЗВО НАДАДУТЬ ПІДТРИМКУ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ-ЧОЛОВІКАМ ДЛЯ ПРОДОВЖЕННЯ НАВЧАННЯ.* https://mon.gov.ua/ua/news/inozemni-zvo-nadadut-pidtrimku-ukrayinskim-studentam-cholovikam-dlya-prodovzhennya-navchannya

штабної війни. Вдалося реалізувати всі етапи освітнього процесу: організувати завершення та початок навчального року, між тим провівши вступну кампанію, яка для більшості закладів відбулась за оптимістичним сценарієм. Тим не менш, поєднання старих нерозв'язаних проблем та ряду нових викликів (відтік за кордон студентського контингенту і науково-педагогічних працівників, переміщення деяких ЗВО) визначатиме подальший розвиток як системи загалом, так і кожного окремого закладу вищої освіти зокрема.

[37] Міністерство освіти і науки України. (2022, 31 жовтня). *ІНОЗЕМНІ ЗВО НАДАДУТЬ ПІДТРИМКУ УКРАЇНСЬКИМ СТУДЕНТАМ-ЧОЛОВІКАМ ДЛЯ ПРОДОВЖЕННЯ НАВЧАННЯ*. https://mon.gov.ua/ua/news/inozemni-zvo-nadadut-pidtrimku-ukrayinskim-studentam-cholovikam-dlya-prodovzhennya-navchannya

2. Публічні дискусії з представниками університетів та іншими стейкхолдерами

В рамках проєкту ми провели чотири публічні заходи: дві онлайн-дискусії з представниками переміщених та найбільш зруйнованих університетів, а також дві презентації-обговорення результатів дослідження. У всіх дискусіях брали участь представники стейкхолдерів: Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти та Міністерства освіти і науки України.

Дискусія перша: «Вища освіта в умовах війни: переміщені університети»

«Тільки дуже обізнані люди думали, що це станеться так швидко і так широко, як воно відбулось»

Як і українське суспільство загалом, система вищої освіти не була готовою до повномасштабного вторгнення. Тим не менш, певні приготування розпочалися ще за день – 23 лютого. Міністерство освіти тоді зібрало на онлайн-нараду ректорів вишів Донецької та Луганської областей, де наполегливо закликало вивезти критично важливу документацію за межі прифронтових регіонів. Дискусія відбувалась на підвищених тонах, а деякі ректори звинувачували МОН у «пораженстві». Попри це, рішення, домовлені на цій нараді, дозволили університетам вже 24 лютого перемістити найважливіші документи в більш безпечні області.

> *«Єдине, про що я зараз жалкую, нам не приходило в голову на цю нараду запрошувати ректорів Херсонської області, Бердянська чи Мелітополя. Тобто цього у нас в принципі в думках не було», – Олег Шаров, Генеральний директор директорату фахової передвищої, вищої освіти Міністерства освіти і науки України*

«Ми не очікували, що доведеться думати, чим нагодувати студентів у гуртожитку, як вивезти викладачів, співробітників, студентів, як елементарно дізнатись, хто живий»

З перших днів війни однією з ключових задач університетів Донеччини, Луганщини та Херсонщини стала гуманітарна підтримка та евакуація своїх співробітників і студентів. В одних вишах організовувались центри гуманітарної допомоги, в інших – робочі колективи були вимушені збирати кошти на продукти студентам в гуртожитку та шукати автобуси для організації евакуації. В ці дні словосполучення «академічна **спільнота**» перестало бути символічним і набуло реального значення.

Запорукою успішності дій в цей період стали зібраність та комунікація. Наприклад, в Херсонському державному університеті ректор Олександр Співаковський з самого початку взяв під особистий контроль питання підтримки зв'язку зі співробітниками та студентами. Як зазначив сам керівник закладу, адміністрація мала інформацію про перебування майже 100 % викладацько-студентського колективу.

Допоміжним був і попередній досвід переміщення, який вже мали деякі університети. Зокрема, Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля з початком бойових дій у 2014 році покинув свої будівлі у Луганську та перемістився до Сєвєродонецька. За словами ректорки Ольги Поркуян, яка до того ж є головою ради ректорів переміщених закладів вищої освіти України, після першого переїзду в університеті неодноразово аналізували, як він відбувся, напрацьовували алгоритми на випадок повторного переміщення. Водночас пані Ольга зазначила, що бути абсолютно готовим до такого неможливо.

Складність попередньої підготовки також можна пояснити і тим, що навіть після початку бойових дій ситуація на місцях була динамічною. Зокрема, в Херсонському державному університеті до 14 березня ректор разом з колективом продовжували працювати, координуючи на організовуючи роботу закладу безпосередньо на місці. Навіть після виїзду керівника та частини співробітників контроль за ситуацією залишався за ректором. Проте 14 червня відбулось захоплення приміщень в Херсоні, що зробило неможливим елементарно фізичний доступ до будівель.

«Не стіни головні в університеті, а люди»

Попри складні обставини та фізичну небезпеку, всім університети з тимчасово окупованих територій вдалося переміститись на підконтрольну Уряду України територію. Для кожного з них МОН призначило приймаючий університет-партнер. Так, Маріупольський державний університет евакуювався в Київ, Східноукраїнський національний – в Кам'янець-Подільський та Дніпро, а Херсонський державний – до Івано-Франківська. В умовах, коли матеріальна база була зруйнована або захоплена, викладачі та студенти розпорошені по Україні і світу, а деякі загиблі, університети все ж відновили освітній процес.

> *«Ми в повному обсязі відновили освітній процес, у нас стали до роботи всі наші викладачі, абсолютна більшість студентів», – Микола Трофименко, ректор Маріупольського державного університету.*

Однією з найгарячіших та найжахливіших точок цієї війни став Маріуполь. Попри це в Маріупольському державному університеті після переміщення до Києва вдалося відновити всі управлінські процеси, роботу платформи дистанційного навчання, виплати зарплат і стипендій. Найголовніше – 90 % студентів вийшли на зв'язок та продовжили навчання в дистанційній формі.

І якщо питання матеріально-технічної бази відносно швидко, хоча і дуже частково, можна вирішити за допомогою міжнародних фондів та організацій, то більш складним завданням є психологічна підтримка як викладачів, так і студентів переміщених університетів.

> *«Дуже важко, коли весь колектив, повністю 100 %, втратили все, що мали. Це відчуття накладає психологічний аспект на всю діяльність університету», – поділилась переживаннями Ольга Поркуян, ректорка СНУ ім. В. Даля.*

«Задача університетів, як центрів розвитку країни, забезпечити високу якість»

Діяльність університетів в умовах збройної агресії не відкидає, а лише актуалізує питання забезпечення якості освіти та освітнього процесу. Як влучно зауважив Андрій Бутенко, голова Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти:

> *«Якщо ми зараз не говоримо про якість освіти, якщо не говоримо, чому і навіщо ми навчаємо наших дітей, чи ми їх навчаємо виключно професійним навичкам, при цьому забуваючи про гуманітарну підготовку, підготовку громадянина, про підготовку людини, здатної до критичного мислення і саморозвитку, тоді для чого воювати? Тоді це шлях в нікуди».*

Звичайно, обставини вносять свої корективи у процес та особливості акредитації (підтвердження якості освітньої програми університету) цього року, проте навіть в екстремальних умовах евакуйовані університети продовжували вчасно надавати звіти щодо самооцінки якості програм та проходити акредитаційні процедури.

Час випробувань і час можливостей

Для українських університетів, зокрема і для тих, що переміщені або евакуйовані, цей час випробувань став також і часом відкриття нових можливостей. Насамперед, це стосується розвитку міжнародної співпраці на всіх рівнях, або так званої інтернаціоналізації освіти. Це тим більше важливо, що поглиблення міжнародної співпраці через розширення системи студентських та викладацьких мобільностей (короткотривалих або семестрових поїздок до закордонних або інших українських університетів для навчання або викладання чи дослідження), потенційно може стати запобіжником проти простого «відтоку мізків». Також в умовах війни переміщені університети почали активніше шукати можливості для створення спільних освітніх програм або програм подвійного диплому, а західні університети-партнери – відкрили для себе українські заклади і почали активніше вкладати саме в розвиток інституційної співпраці та в середньо- і довгострокові проєкти. Перед українськими університетами зараз стоїть завдання не втратити далі цей момент руху, який дозволяє нам краще інтегруватись в світову освітню систему.

Іншою можливістю для розвитку є дещо вимушена, проте нагальна потреба перегляду освітніх програм в контексті використання всіх можливостей, які дають практики дуальної освіти (тобто поєднання теоретичного навчання з практикою на виробництві), віртуальних тренажерів і методичних засобів або онлайн ресурсів, диверсифікація баз практики та поглиблення співпраці з ін-

шими українськими університетами й компаніями. Особливо це важливо для спеціальностей, що передбачають значну практичну складову – інженерних, медичних. В умовах переїзду та руйнування наявної інфраструктури оновлення й запозичення провідних технологічних розробок і методик викладання та налагодження нових контактів є одним із способів забезпечити студентство необхідним практичним досвідом зі спеціальності.

Попри війну, евакуацію, матеріальні та інші труднощі, ректори університетів, які взяли участь у дискусії, налаштовані оптимістично. Всі вони зазначили, що ключовим завданням для них було зберегти людей – і це вдалося. Разом зі своїми колективами, які пройшли через усі труднощі початку повномасштабної війни, вони готові відроджувати університети на нових місцях, не лише зберігати, але й підвищувати якість освіти, яку вони надають. Проте таке відродження не буде можливо без допомоги місцевої та державної влади та без залучення ресурсів для відновлення інфраструктури – тож це має бути спільною справою.

Дискусія друга: «Університети на лінії вогню»

Дискусія з університетами Миколаєва, Сум та Харкова

В перші дні повномасштабного вторгнення деякі заклади освіти були вимушений терміново евакуювати студентів та робітників в умовах постійних бомбардувань, інші ж університети стали тими, хто простягнув руку допомоги. В особливих умовах опинилися заклади, які фактично знаходяться на лінії вогню. Проте навіть в цих умовах вони знайшли сили провести вступну кампанію та розпочати навчальний рік. Саме співробітники та студенти університетів стали тією опорою, що сприяла виживанню багатьох закладів.

Для багатьох університетів на лінії вогню дуже болючою є тема збереження інфраструктури. Російські військові не цураються обстрілювати українську міста, тож університети не стали винятком. Учасники дискусії зазначили, що мають інфраструктурні пошкодження різної критичності: десь повилітали шибки, а десь будівля більше не придатна для використання. Водночас представники університетів зазначили, що, попри це, вважають важливим залишатись на місцях і продовжувати працювати.

> *«Незважаючи на бомби, скинуті біля нашого університету, він практично не постраждав. Звісно, були пошкоджені вікна, але то дрібниці, і ми поступово проводимо заміну. Загалом же інфраструктура збережена. Зокрема, у нас вцілів Центр колективного користування науковим обладнанням. Звісно, люди — це ключова складова функціонування університету. Однак без діючої інфраструктури його повноцінна діяльність неможлива. Адже інфраструктурна складова прямо впливає на здатність надавати якісну освіту і проводити наукову діяльність. Ми вирішили не переїжджати в іншу область. На моє переконання, найчастіше переміщення дорівнює ліквідації університету. Адже неможливо повністю перемістити весь напрацьований науковий потенціал, зокрема і обладнання, в інше місце», — зазначив ректор Сумського державного університету Василь Карпуша.*

Проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Андрій Бабічев також поділився досвідом. «Головні будівлі пошкоджені, звичайно, немає близько 700 вікон. Також пошкоджена система опалення, яку зараз активно ремонтуємо, щоб восени університет міг функціонувати».

Тож можна зробити висновок, що попри обстріли і руйнування, університети намагаються відновлюватися.

Для всіх українських закладів вищої освіти вкрай серйозно постало питання збереження студентів та викладачів. Особливо це відчувають ті заклади, що опинилися на лінії вогню, адже більшість українців намагається виїхати з небезпечних регіонів. Проте наші університети знайшли шляхи вирішення і цієї проблеми:

- пожвавили інтенсивність міжнародних обмінів та співробітництва;
- розпочали пошук майданчиків для очного навчання студентів, які знаходяться за кордоном (наприклад, Німеччина).

Навіть у таких непростих безпекових умовах, наразившись на цілу низку специфічних викликів, представники університетів, які опинилися на лінії вогню, налаштовані оптимістично щодо продовження діяльності. На їхню думку, війна дала їм нові завдання для розвитку:

- залучати випускників та бізнес до допомоги університетам та їхньої розбудови;
- збільшити кількість досліджень;
- продовжувати нарощувати міжнародну співпрацю.

> *«Ми не стоїмо на місці. І насправді в нас сьогодні з'явилося більше можливостей, ніж було раніше. Сьогодні ми почали знаходити ще більше нових друзів, нових партнерів. До війни досить тривалий час — упродовж 20 років — ми займалися брендингом університету. І саме за останні пів року нам вдалося зрушити з місця. Наприклад, наші асоціації випускників по всьому світу активізувалися і почали брати активнішу участь у житті університету. Крім гуманітарної та фінансової допомоги, у нас стало з'являтися більше пропозицій партнерства та нові проєкти», — заявив проректор з науково-педагогічної роботи Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна Анатолій Бабічев.*

Попри війну, учасники дискусії досить оптимістично прокоментували цьогорічну вступну кампанію і перспективи початку нового навчального року. З одного боку, студенти, які навчалися до 24 лютого, здебільшого продовжили навчання у своїх ЗВО. З іншого, університети мають абітурієнтів.

> *«Студентів залишилося близько 80–85%. Значна частина — представники півдня України. Ми зберігаємо всіх студентів. Навіть якщо студенти перебувають за кордоном, ми навчаємося в дистанційному режимі. В нас ця система досить добре налагоджена. Навчаємося в*

асинхронному режимі. Тому ця категорія студентів має змогу продовжувати своє навчання», — розповів перший проректор Чорноморського національного університету імені Петра Могили Юрій Котляр.

Вступна кампанія під час війни та головні виклики нового навчального року

Війна позначилася й на цьогорічній вступній кампанії. Попри це, приймальні комісії працювали, заяви на вступ, хоч і в меншій кількості, але надходили. Важливою проблемою стала відсутність іноземних вступників. Адже саме контракти іноземних студентів досить часто складали значну частку грошових надходжень для університетів.

> *«Важко порівнювати вступні кампанії. Адже торік, на 11 серпня, у нас було 32 тис. заяв, цього року в цей же час їх було близько 4 тис. Але ми розуміємо, що зараз кардинально інші часи», — зазначив проректор з науково-педагогічної роботи ХНУ ім. В. Н. Каразіна Анатолій Бабічев.*

Розпочати навчальний рік університети, що були представлені на дискусії, планують в дистанційному форматі. Гостро стоїть питання необхідності проводити очні заняття для тих спеціальностей, які неможливо вивчати виключно в онлайн режимі.

Головними ж викликами і завданнями на рік для всіх українських університетів стало виживання та підтримка рівня якості освіти.

> *«Наші головні цілі — вижити і зберегти все те добре, чого ми досягли і що маємо зараз», — повідомив перший проректор ЧНУ ім. Петра Могили Юрій Котляр.*

Не лише вижити, а й зростати: яка допомога потрібна від держави, та що має змінитись у системі вищої освіти?

Створення загальнодержавної програми будівництва в закладах вищої освіти укриттів та бомбосховищ, які б створили умови для подальшого функціонування цих закладів:

> *«Університети в регіонах, особливо ті, що перебувають на лінії вогню, самотужки не потягнуть фінансово будівництво таких сучасних укриттів», — зазначив Юрій Котляр (ЧНУ ім. Петра Могили).*

На думку Василя Карпуші (СумДУ), **необхідна додаткова матеріальна та моральна підтримка для тих, хто продовжує працювати на лінії вогню.**

Реформування законодавства для створення можливостей для відкриття майданчиків українських університетів за кордоном:

> *«Наскільки я пам'ятаю, до війни в Україні дозволили відкривати філії іноземним університетам. А ось зворотний процес на законодавчому рівні не відбувся», — зазначив Анатолій Бабічев (ХНУ ім. В. Н. Каразіна).*

Учасники згадали проблему проходження акредитацій в умовах війни. На їхню думку, мало б сенс **запровадження мораторію на проведення акредитаційних процесів приблизно на три роки для закладів вищої освіти, що перебувають у прифронтових зонах.**

На завершення спікери вказали на **необхідність запровадження повної автономії для ЗВО**. А також **акцентували на важливості розвитку науково-виробничого потенціалу.**

> *«Якщо не буде наукового та виробничого зростання в університетах, то вони не матимуть майбутнього», — зазначив ректор Сумського державного університету Василь Карпуша.*

Кардинальна зміна підходів до побудови системи вищої освіти.

> *«Ми 30 років реформували систему вищої освіти. Але постійно нас щось у цьому процесі відтягувало назад — до радянських основ, які, по суті, залишалися. Треба кардинально змінити підходи: не намагатися латати те, що в нас є, допомагати всім, давати все всім. 30 років ми так робили. Хтось зміг проявити себе й скористався тим, але багато хто насправді жодним чином себе не проявив. І ось прийшла війна, це погано, та вона дала зрозуміти, що підходи треба змінювати. Спробувати побудувати нову систему, не перекроюючи старе», — підкреслив проректор з науково-педагогічної роботи ХНУ ім. В. Н. Каразіна Анатолій Бабічев.*

Повномасштабне вторгнення стало випробуванням для всіх українців. В цих умовах університети проявили себе не лише як заклади освіти, а й як частина громадянського суспільства. В перші тижні війни вони допомагали вижити та евакуюватися всім, хто потребував допомоги. А ті, хто втратив домівки, мали змогу знайти прихисток в університетських гуртожитках. Проте навіть в умовах війни і постійних втрат, університети знайшли сили продовжити свою основну діяльність, а саме — підготовку майбутніх фахівців. Тепер держава та суспільство мають допомогти університетам не просто вижити, а продовжити розвиток. Для цього держава має звернути уваги і нарешті вирішити питання реформування української вищої школи відповідно до потреб, які висловлюють заклади освіти.

Фінальне обговорення: «Гартуючи академічну спільноту: індивідуальні та інституційні виклики вищої освіти під час війни»

Дискусія почалась обговоренням загальної стратегію підтримки системи вищої освіти в умовах воєнного стану. Генеральний директор директорату фахової передвищої, вищої освіти МОН Олег Шаров розповів, які кроки були запроваджено з боку міністерства з початком повномасштабної війни.

Першим кроком було оголошення двотижневих канікул, які дозволили студентам і викладачам, частково – й університетам фізично переміститись в

більш безпечні місця. Наступні дії включали організацію переміщення закладів з території бойових дій або тимчасово окупованих територій та завершення навчального року.

Надалі постало питання організації вступної кампанії 2022 року. Було дуже багато скептицизму і щодо доречності проведення вступної кампанії в умовах війни загалом, і щодо якості майбутнього НМТ. Представник МОН зауважив, що *«ЗНО краще НМТ. Проте ЗНО було неможливо провести з точки зору безпеки. А ще, крім безпеки, з точки зору логістики, з точки зору фінансів тощо».* Але у підсумку, все ж таки були створені умови для проведення вступної кампанії, якими університети зуміли блискуче скористатися. І наостанок спікер розповів про новий навчальний рік в умовах постійних ракетних обстрілів.

> *«Ніхто не претендує на офлайн навчання в Запоріжжі, Миколаєві чи Харкові, але те, що стосується, Франківська, Львова, Києва, принаймні частково – це може бути. Єдина умова: тривога – будь ласка, в укриття. Це принципова позиція МОН», — підсумував Олег Шаров.*

Які ключові кроки має зробити держава для забезпечення ефективної роботи системи вищої освіти в Україні?

Автономія закладів вищої освіти:

> *«Нам потрібно подивитися на автономію закладів з точки зору саме фінансової автономії. Воно дуже гарно і політично звучить як гасло, але ми знаємо, що далеко не всі заклади прагнуть цієї автономії. По-друге, необхідно вже перестати дивиться на вищу освіту з точки зору радянського досвіду. Ми маємо бачити університети як частину суспільства, а не просто підприємство по виробництву інтелектуалів: вчителів, лікарів тощо. Це частина живого організму суспільства, і вона має знайти себе в цьому суспільстві, прилаштуватися до нього. Широка фінансова автономія і відповідальність. Бо автономія – це не просто права, це відповідальність за неправильні кроки. Ми повинні прийти до чіткого розуміння: не може держава далі фінансувати таку неповоротку систему», — зазначив голова Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти Андрій Бутенко.*

Перегляд законодавства. Ще до повномасштабного вторгнення відбулися законодавчі зміни, які були спрямовані на дерегуляцію системи вищої освіти. Саме це сприяло полегшенню адаптації освітнього процесу до умов карантину і повномасштабної війни. Але, на жаль, не всі законодавчі зміни були доведені до кінця. Деякі речі сьогодні досі залишаються не повністю врегульованими з погляду законодавства:

1) Проблема того, як має відбуватися відрахування, поновлення та переведення студентів. Цей процес досі регулюється положенням 1996 року. У 2016-17 роках був підготовлений проєкт нового положення, але з різних

причин цей проєкт не був затверджений. На сьогодні його треба оновити з урахуванням тієї ситуації, що склалася.

2) Постанова про індикативну собівартість призупинена, але ж залишилися норми бюджетного кодексу про те, що державне фінансування отримують заклади вищої освіти, які працюють відповідно до законодавства про індикативну собівартість – тобто є колізія.

3) Проблема з виїздом студентів за кордон. Більш ефективно було б дати загальну норму про те, хто не може виїжджати, а потім дати перелік виключень з тих загальних правил.

> *«В Україні діє Стратегія розвитку вищої освіти на 2022-2032 роки. Вона була затверджена буквально напередодні війни, але сьогодні кінцеві цілі продовжують бути цілком релевантними. Проте плани дій по реалізації потребують корегування відповідно до викликів війни», — підсумував Володимир Бахрушин, член Національної команди експертів з реформування вищої освіти.*

Інтернаціоналізація. Як зазначив Олег Шаров, «ігнорувати інтернаціоналізацію – це означає прирікати університет на занепад. І це значно швидше, ніж здається». Водночас, наукова директорка ШПА Анна Осипчук наголосила, що *«ми маємо дивиться на інтернаціоналізацію дуже прагматично і в інтересах України. Ми, звичайно, зацікавлені, щоб наші студенти їхали, але ще краще – щоб потім поверталися»*. Андрій Бутенко підкреслив, що інтернаціоналізація — *«це не лише обмін студентами. Це запозичення форм. Це пошук кращих пропозицій. Це обмін викладачами і набуття нового досвіду»*.

Яке майбутнє очікує переміщені університети?

На думку Голови Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти Андрія Бутенко, тимчасово переміщені ЗВО у майбутньому мають повернутися у свої міста і сприяти відбудові та розвитку громад.

> *«Ми знаємо надзвичайно багато успішних кейсів переміщених університетів. Знаємо посередні історії, і, на жаль, досить сумні історії. Важливо, що студенти із переміщених університетів не перейшли в сусідній університет, який там, можливо, давніший чи стабільніший. Вони прийшли в свій. Їм важливо ця комунікація. Вони впевнені, що це тимчасово і вони повернуться. Ми будемо сподіватися, що це станеться надзвичайно швидко і ця енергія повернеться для відбудови міст. Важливо, що ці університети мають повернутися для того, щоб відбудувати свою країну, міста, свої спільноти», – Андрій Бутенко, Голова Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти.*

Крім того, Андрій Бутенко зауважив, що під час цьогорічних акредитаційних процедур, переміщені університети виявились більш організованими та відповідальними, ніж деякі інші університети.

Однією з центральних тем цієї частини дискусії стало обговорення підвищення соціальної ролі університетів. Насамперед, йшлося про те, як переміщені університети та університети на лінії зіткнення стали центрами гуртування або переміщених людей з цих самих міст та регіонів, або місцевої спільноти.

Як в умовах війни та суттєвого скорочення бюджету зберегти студентів та співробітників в українських університетах?

Все взаємопов'язано, тому у цьому питанні Андрій Бутенко пропонує повернутися до теми автономії закладів вищої освіти:

> *«У випадку, коли колектив університету успішний, він буде дбати не тільки про формальні речі, а й про зміст. Він продивиться свою місію, буде шукати, як вижить; шукати підтримку з боку держави; шукати підтримку у роботодавців та контакти з місцевою владою. І тоді таке велике ком'юніті, як університет, буде мати перспективу».*

Критичними для української вищої освіти стануть наступні 2-3 роки. Адже унаслідок рішень 2022 року багато з людей знайдуть собі інші траєкторії розвитку: професійного, освітнього тощо. Представники університетів мають усвідомити неминучість конкуренції з закордонними закладами вищої освіти у наступні кілька років.

3. Результати кількісного опитування студентів українських ЗВО

Наше дослідження включало також кількісне нерепрезентативне опитування студентів українських ЗВО. Опитування було проведено Info Sapiens на підставі наданих командою ШПА НаУКМА анкети та технічного завдання. Польовий етап тривав протягом червня-липня 2022 року. Метод опитування – Computer Assisted Web Interviewing (онлайн-опитування). Цільова аудиторія опитування – студенти, які продовжують навчатися в університетах або станом на 24.02.2022 року були студентами таких закладів, незалежно від їхнього статусу на момент опитування. Загальна вибірка опитування склала 12 019 осіб з тридцяти одного (31) українського ЗВО державної форми власності. У вибірці представлені усі регіони України (окрім окупованих територій), контролювалось пропорційне наповнення по університетах, проте не було стратифікації на спеціальності та курси (роки навчання).

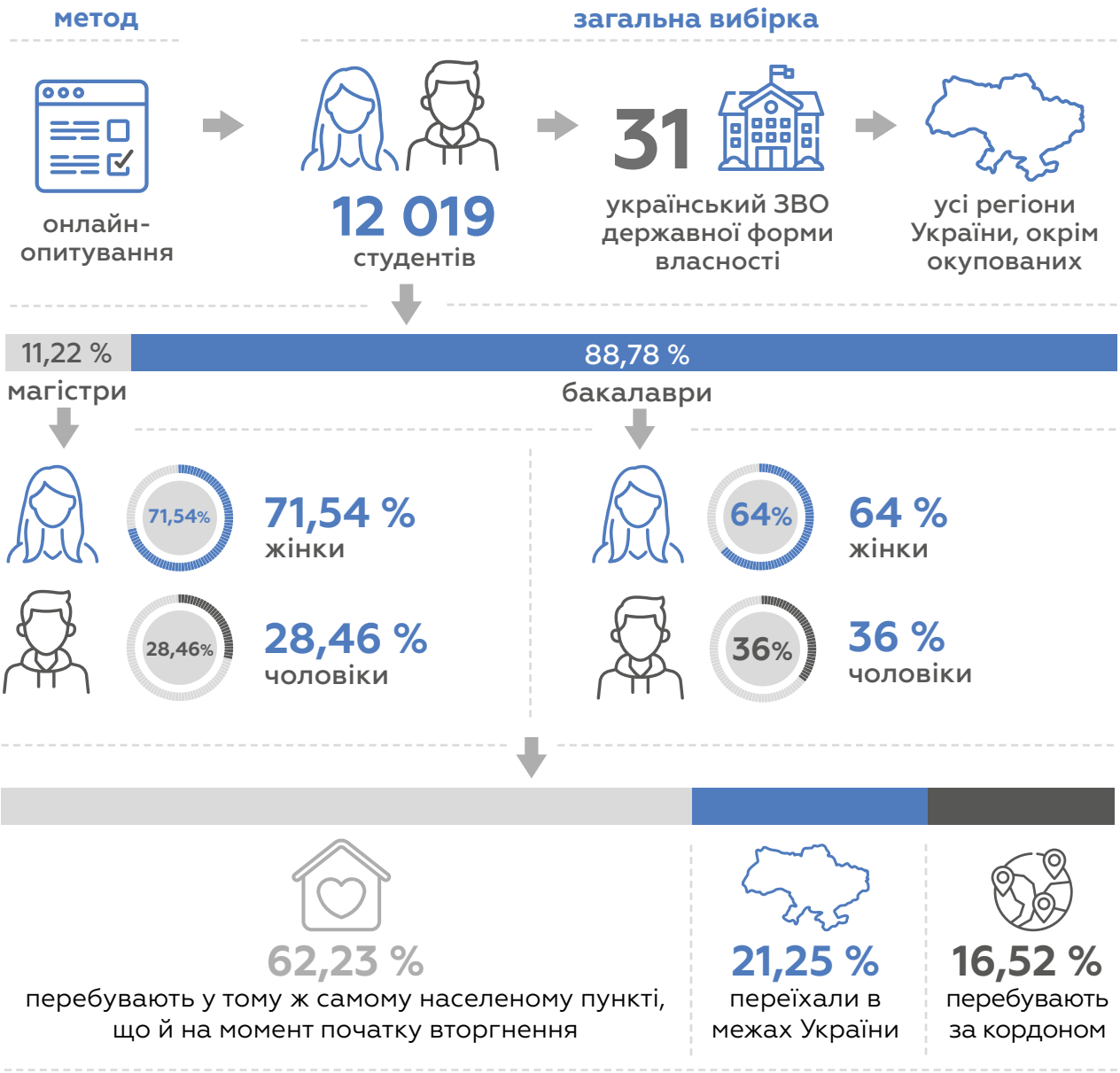

Перед тим, як перейти до опису основних результатів дослідження, слід детальніше описати розподіл відповідей за ключовими параметрами. Це дасть повніше уявлення про специфіку опитаної сукупності респондентів. Серед респондентів 11,22 % були студентами магістратури і 88,78 % – бакалаврату. За статтю у вибірці було 64,85 % жінок та 35,15 % чоловіків. Водночас, якщо подивитись на розподіл за рівнями навчання, то склад опитаних студентів бакалаврату був таким: 64 % складали жінки, 36 % – чоловіки; а магістратури – 71,54 % та 28,46 % відповідно. Загалом такі пропорції відповідають статистичним даним щодо гендерних розподілів серед студентів ЗВО України. Водночас, якщо ми подивимось на гендерні розподіли у відповіді на питання про перебування в чи за межами України, то бачимо, що серед тих, хто лишився в своєму місті або переїхав в межах України, розподіли фактично однакові і відрізняються сотими відсотку – 61 % жінок та 38 % чоловіків відповідно. Серед тих респондентів, хто виїхав за межі України, бачимо зовсім інше: 82 % жінок та 18 % чоловіків, що можна пояснити, зокрема, специфікою обмежень щодо виїзду чоловіків за кордон під час воєнного стану.

На питання про місце перебування 62,23 % відповіли, що перебувають у тому ж самому населеному пункті, що й на момент початку вторгнення, 21,25 % – що переїхали в межах України, а 16,52 % – що перебувають за кордоном. На жаль, статистичних даних щодо того, яка загалом кількість студентів українських ЗВО виїхала за межі України чи переїхала в її межах, немає. Також немає і достовірної інформації щодо цього питання і по окремих університетах, принаймні в публічному просторі. Отже, неможливо порівняти розподіл відповідей серед наших респондентів із статистичними даними. Водночас, опосередковані оцінки дозволять говорити про певну відповідність такого розподілу.

Поновлення навчання та матеріально-фінансові умови

У відповідь на питання про **досвід поновлення навчання** (питання звучало досить просто: «як Ви поновлювали навчання?») переважна більшість опитаних – 64,21 % – відповіли, що поновили його одразу, відповідно до розпорядження університету, 33,44 % вказали, що не змогли цього зробити одразу і це зайняло в них деяких час, і лише 2,35 % обрали варіант, що взагалі не змогли поновити навчання. У тих, кому важко було поновити навчання одразу (33,44 % або 4019 респондентів), ми уточнили, який час їм був потрібен для поновлення навчання (повне формулювання питання: «після розпорядження університету скільки часу Вам знадобилося, щоб поновити навчання?»). Періоди, що були потрібні для поновлення навчання після розпорядження університету, виявились такими, у порядку зменшення:

- 2-3 тижні – 31,74 %
- 1 місяць – 27,68 %
- 1 тиждень і менше – 18,07 %
- 2-3 місяці – 16,55 %
- більше 3 місяців – 0,73 %

Також 19 респондентів відмітили, що навчання в їхніх закладах освіти ще не було поновлене (на момент проведення опитування).

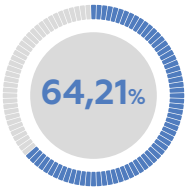

64,21 %
поновили навчання **одразу**

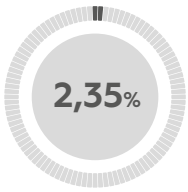

2,35 %
взагалі не **змогли поновити** навчання

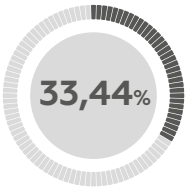

33,44 %
або **4019**
респондентів поновили навчання **не одразу**

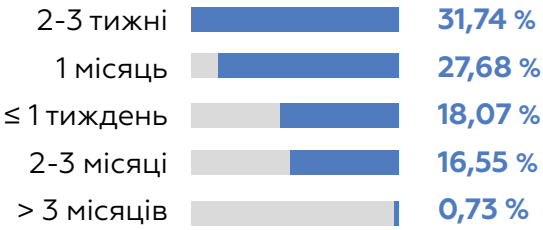

навчання в моєму університеті відновили занадто рано

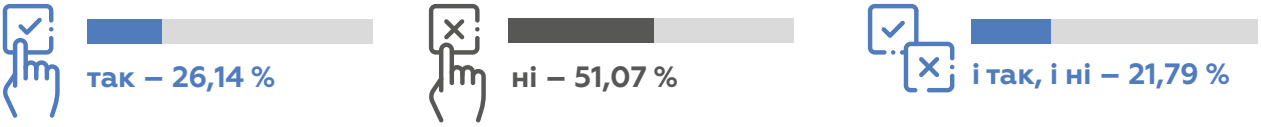

мене цілком влаштовує те, як мій заклад здійснив повернення до навчання

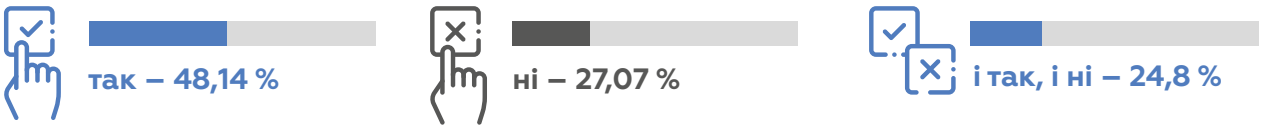

Окремо слід зазначити, що з твердженням «навчання в моєму університеті відновили занадто рано» згодні близько чверті респондентів (26,14 %), тоді як переважна більшість так не вважають (51,07 %), а ще 21,79 % обрали «середній» варіант «і так, і ні». Ці відповіді суголосні розподілу оцінок респондентами твердження «мене цілком влаштовує те, як мій заклад здійснив повернення до навчання». Так, переважна більшість (48,14 %) погодились з таким твердженням, тоді як незгодних було 27,07 %, а ще 24,8 % відповіли, що не можуть ані погодитись, ані не погодитись.

Стосовно **формату поновлення навчання**, то 55,28 % опитаних повідомили, що навчання в їхніх закладах вищої освіти було поновлено в онлайн форматі

синхронно (тобто одночасна взаємодія учасників навчального процесу), 18,06 % – в онлайн форматі асинхронно (неодночасна взаємодія учасників), 23,25 % – онлайн у змішаному форматі, 0,83 % повідомили, що навчальний процес у них відбувається у форматі «частина – онлайн, частина – очно», 0,3 % повідомили, що на момент опитування навчання в їхніх закладах освіти ще не було поновлене, і 2,7 % відповіли, що їм не відомо про освітній процес на їхній освітній програмі. Цікаво, що 2,7 % , яким невідомо, чи поновився освітній процес на їхній програмі, складають в абсолютних числах 248 респондентів, що на 34 осіб менше за кількість тих (282), хто відповів на інше питання, що не зміг / не змогла поновити навчання (2,35 % опитаних).

Ми також запитали, чи **заклад вищої освіти наших респондентів змінив місце свого розташування** (став переміщеним) після 24-го лютого. Переміщеним ЗВО став для 7,65 % опитаних. Окрім цього, ми поцікавилися і про житлові умови опитаних: у відповідь на питання про те, «чи до 24-го лютого Ви проживали у гуртожитку Вашого закладу освіти?» ствердно («так») відповіли 31,1 % респондентів, а на питання «чи зараз Ви проживаєте у гуртожитку, наданому Вашому ЗВО на новій локації (в місті, куди ЗВО перемістився)?», відповідь «так» обрали лише 25 респондентів, що становить менше 0,1 %.

Ми також поставили нашим респондентам загальне питання про їх **житлові умови:** для більшості з них – 65,95 % – умови проживання залишилися без змін, 19,33 % відповіли, що їхні умови проживання – погіршилися, і це негативно впливає на їхні умови навчання, для ще 11,03 % умови погіршилися, але це не впливає на умови навчання, і лише для 3,7 % опитаних умови проживання покращилися.

У тих респондентів (19,33 %), хто сказав про погіршення умов проживання, ми поцікавились про причини такого погіршення (можна було назвати кілька причин), серед яких:

- 56,82 % не мають окремого місця для навчання;
- 56,69 % заважає те, що навколо багато людей;
- 57,63 % на момент проведення опитування мали перебої з електроенергією, перебої з інтернетом і зв'язком взагалі відчували 6,64 %, перебої з водопостачанням – 18,55 %;
- 5,52 % доводилося проживати в нежитлових умовах (школи, санаторії тощо).

Інші труднощі набрали менше 3 %. Серед них були: активні бойові дії і необхідність регулярно ходити в укриття, фінансові труднощі, перебування на тимчасово окупованих територіях, відсутність потрібних матеріалів чи техніки для навчання, зруйноване житло, постійна участь у волонтерській діяльності.

Про деякі з проблем ми розпитували окремо. У відповідь на питання «оцініть якість вашого **Інтернет-зв'язку**», лише 1,63 % опитаних повідомили, що у них відсутній постійний Інтернет-зв'язок. Ще 7,63 % вказали, що для них участь в онлайн-заняттях є неможливою, проте вони мають змогу виконувати інші завдання онлайн, які не потребують високої якості Інтернету. Через перебої з інтернетом для 46,06 % респондентів участь в онлайн-заняттях є пробле-

матичною (але можливою), і для 44,68 % респондентів якість інтернет-зв'язку на момент опитування дозволяла вільно брати участь в онлайн-заняттях. При цьому ми також поцікавилися і про технічний бік можливостей онлайн-навчання і запитали, чи мають респонденти доступ до ноутбука чи персонального комп'ютера: «так» відповіли 82,63 %.

Стосовно питання про **фінансові труднощі**, ми попросили респондентів оцінити, чи стали вони більш залежними від стипендії після початку повномасштабної війни. Серед тих студентів, хто отримував стипендію (5144 опитаних студентів), 69,69 % погодились, що така залежність збільшилась. Також ми дізналися, чи студенти-бюджетники, які отримували стипендії після початку повномасштабної війни, продовжили отримувати її і в якому обсязі: 56,29 % повідомили, що отримували стипендію без затримок і в повному обсязі; 41,31 % мали затримки, а 2,4 % отримували стипендію не в повному обсязі. У студентів контрактної форми навчання ми поцікавилися, чи після початку повномасштабної війни їм та їхнім сім'ям стало складніше сплачувати за навчання: 65,98 % респондентів підтвердили наявність таких складнощів. З відповідей на ці питання очевидно, що повномасштабна війна спричинила фінансові труднощі як для студентів бюджетної форми навчання, які стали більш залежними від стипендій, так і для студентів-контрактників, яким стало складніше сплачувати за навчання.

Чи стали ви більш залежними від стипендії після початку повномасштабної війни?

Чи студенти-бюджетники, які отримували стипендії після початку повномасштабної війни, продовжили отримувати стипендії і в якому обсязі

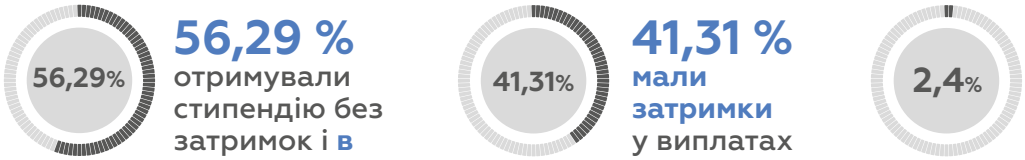

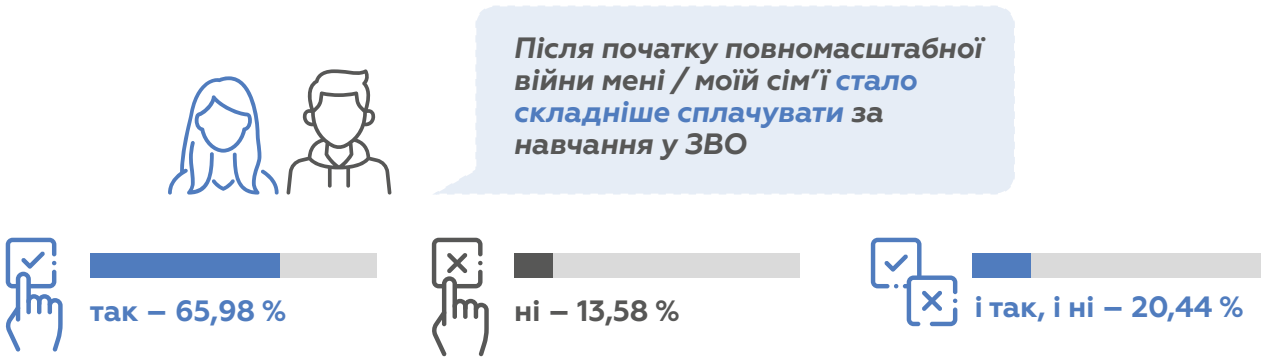

У контексті фінансових труднощів опитаних студентів, варто взяти до уваги і відповіді на питання про фінансове становище їхніх родин. Ми просили респондентів оцінити його і питання звучало так: «як би Ви могли охарактеризувати матеріальне становище Вашої родини?». При інтерпретації результатів у цьому випадку слід врахувати, що формулювання варіантів відповідей не було специфічним саме для нашого опитування, а в цілому відображає підхід до з'ясування матеріального стану респондентів, який застосовують соціологи під час опитувань взагалі. 12,6 % відмовилися на нього відповідати, але серед тих, хто дав відповідь, ситуація виглядає такою (результати наведено у порядку відповідно до рівнів самооцінки):

8,7 %
можуть собі дозволити практично все, крім дорогих покупок

18,3 %
вистачає коштів на дорогі речі для дому, але не на, приміром, купівлю автомобіля

45,8 %
вистачає коштів на одяг та їжу, але не на дорогі речі (приміром, на телевізор)

11,2 %
вистачає на їжу, але купувати одяг не можуть

1,9 %
родини мають «повний достаток, не обмежені в засобах»

1,4 %
не вистачає грошей навіть на їжу

12,6 %
відмовилися відповідати

Варто зауважити, що у відповідь на це питання респонденти, вочевидь, самостійно і суб'єктивно оцінювали матеріальний стан своїх родин, який, що видно з відповідей, в цілому видається їм більше ніж задовільним, а суттєві труднощі, згідно з самовідчуттям респондентів, має лише дуже маленький відсоток опитаних.

Ми також вирішили дізнатися про **фінансову і гуманітарну допомогу**, яку надавали університети. У відповідь на питання «чи Ваш університет пропонує фінансову підтримку студентам, постраждалим внаслідок повномасштабної війни?» 67,65 % відповіли, що не пропонує, ще 28,75 % відповіли, що так, пропонує, але вони такої допомоги не отримували, і лише 3,6 % повідомили, що така допомога надавалася і вони її отримували. У відповідь на питання про надання університетом гуманітарної допомоги після 24-го лютого 2022 р. 44,09 % респондентів повідомили, що такої допомоги їхні університети не надавали; 52,17 % – що така допомога надавалися, проте вони її не отримували; 2,52 % – що така допомога надавалася і вони її отримували кілька разів, і 1,22 % – що така допомога була і вони одноразово її одержали.

Чи Ваш університет пропонує фінансову підтримку студентам, постраждалим внаслідок повномасштабної війни?

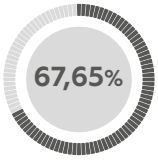

67,65 % допомогу студентам не пропонували

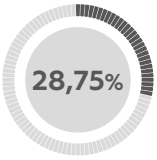

28,75 % пропонували, але вони такої допомоги не отримували

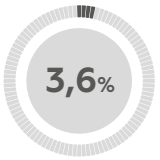

3,6 % допомога надавалася і вони її отримували

Якість навчання

Низка питань нашого опитування стосувалась якості навчання в цілому. Зокрема, ми просили наших респондентів оцінити, чи, на їхню думку, після початку повномасштабної війни **якість освіти на їхній освітній програмі** змінилася. Більшість респондентів, 47,45 %, вважають, що вона не змінилася; 38,27 % оцінили її як таку, що трохи погіршилася, 10,39 % – суттєво погіршилася, 3 % – як таку, що трохи покращилася, а на думку 0,8 % опитаних вона покращилася суттєво. Тобто, у сумі 48,5 % вважають що якість освіти тою чи іншою мірою погіршилась, що фактично дорівнює відсотку респондентів, як не бачать змін у рівні якості освіти (47,45 %).

Як змінилась якість освіти на їхній освітній програмі?

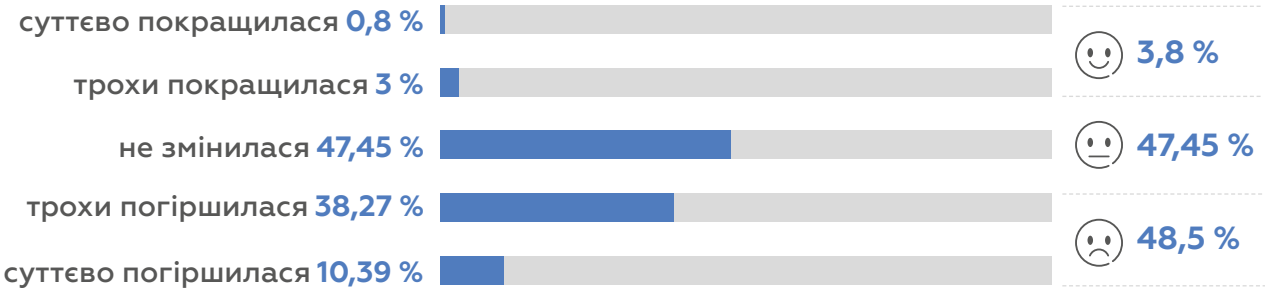

На питання, чи ЗВО проводили **опитування студентів щодо якості** викладання після початку повномасштабної війни, 33,15 % опитаних відповіли, що не знають, чи таке опитування проводилися, але 38,03 % повідомили, що воно проводилося і вони брали в ньому участь, ще 8,87 % – що воно проводилося, але участі вони в ньому не брали, і 19,96 % відповіли, що таке опитування не проводилося.

Ми також вирішили поцікавитися, **як студенти ставляться до забезпечення якості освіти** під час повномасштабної війни. Для цього ми просили їх оцінити таке твердження: «навіть під час війни для мене є важливим забезпечення високої якості освіти». 39,99 % опитаних із ним цілком погодилися, ще 23,76 % обрали варіант відповіді «скоріше погоджуюся» (загалом – 62 %). Лише 4 % обрали варіант «цілком не погоджуюся» і ще 7,98 % – «скоріше не погоджуюся».

Нас також цікавила порівняльна **самооцінка студентами своєї здатності навчатися** так само якісно після початку повномасштабної війни, як до неї. Для цього ми попросили їх оцінити таке твердження: «я НЕ можу так само якісно навчатись, як до початку повномасштабної війни». 46,58 % опитаних студентів визнали наявність таких труднощів. Не погодилися із цим твердженням 31,47 %. У поєднанні з відповідями на попереднє питання про важливість забезпечення якості навчання під час повномасштабної війни, ми бачимо, що попри особисті труднощі з навчанням, опитані студенти все ж вважають якість освіти дуже важливою. Водночас, у розподілі відповідей щодо підтримки твердження «**в умовах війни є нормальним, коли якість наданої освіти погіршується**» видно, що переважна більшість опитаних респондентів з цим згодна (49,91 %), ще 26,72 % обрали опцію «і так, і ні», а незгодних тільки 23,37 %.

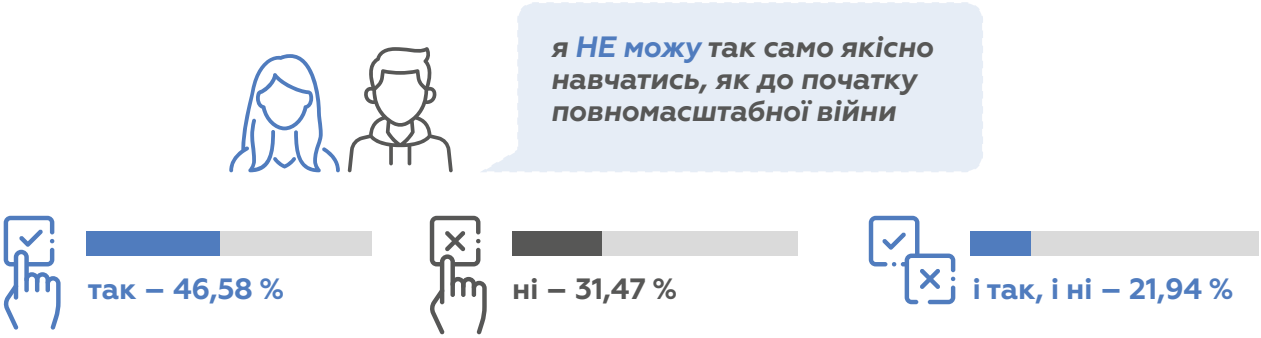

У контексті питань про забезпеченні якості освіти під час повномасштабної війни, нам було цікаво з'ясувати оцінку студентами роботи їхніх викладачів. Для цього ми поставили їм кілька питань, що стосувалися **мотивації викладачів, критеріїв оцінювання та їхньої вимогливості до студентів під час війни**. З твердженням «я бачу, що викладачі зацікавлені у викладанні не менше, ніж раніше» серед опитаних «цілком погодилися» 34,17 %, 22,84 % обрали варіант «скоріше погоджуюся» (загалом 57 %), а «цілком не погоджуюся» – 9,50 %, ще 12,12 % обрали варіант «скоріше не погоджуюся». З твердженням «більшість моїх викладачів змінили критерії оцінювання після початку повномасштабної війни» наші респонденти в цілому радше не погодилися: 21,33 % обрали варіант «цілком не погоджуюся», ще 19,44 % – варіант «скоріше не погоджуюся» (загалом 40 %), натомість варіант «цілком погоджуюся» обрали 14,36 %, «скоріше погоджуюся» – 19,28 % (загалом 34 %). «Після початку повномасштабної війни викладачі стали менш вимогливими до студентів» – з цим твердженням «цілком не погодилися» і «скоріше не погодилися» по майже 20 % опитаних, варіант відповіді «цілком погоджуюся» обрали 13,57 %, 20,84 % – «скоріше погоджуюся». Відповідно, 34,41 % опитаних студентів схильні оцінювати своїх викладачів як таких, що стали менш вимогливими до них, на противагу до 39,96 % тих, хто не вважає, що викладачі знизили свою планку вимогливості. Прикметно, що у відповідях на це питання і на попереднє питання про зміну викладачами критеріїв оцінювання під час повномасштабної війни, чверть опитаних обрала «середню» оцінку шкали – «3», яку можна інтерпретувати як «і так, і ні» (25,59 % і 25,63 % відповідно).

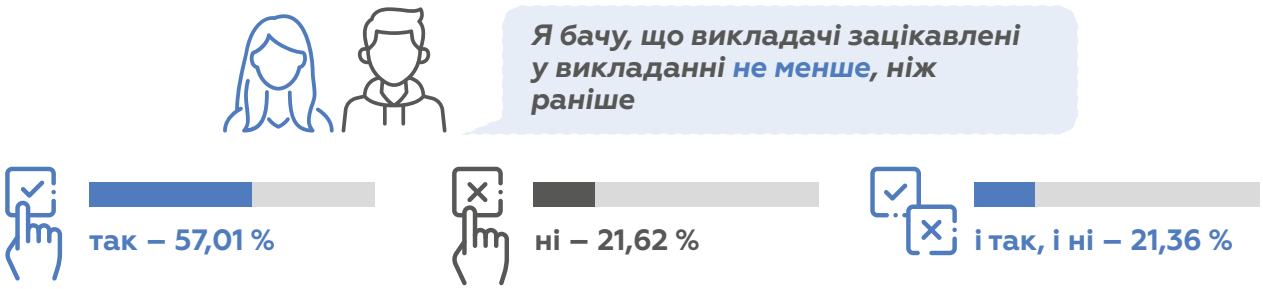

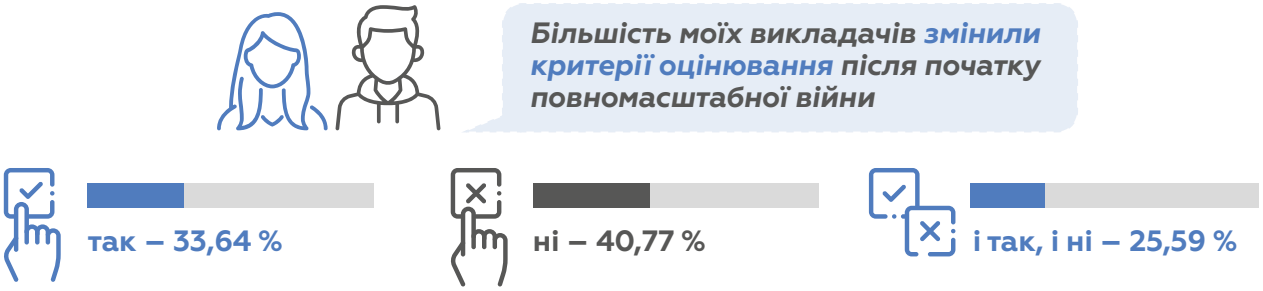

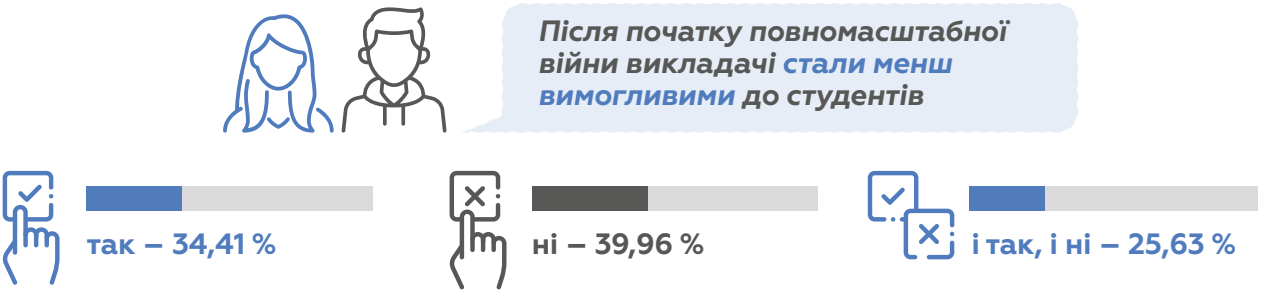

Для оцінки того, наскільки змінилися вимоги викладачів, ми поцікавилися, чи після початку повномасштабної війни отримати високий бал стало легше. Трохи більше половини опитаних (53,63 %) не вважає, що отримати високий бал після початку повномасштабної війни стало легше, але у випадку цього питання, як і з двома попередніми, чверть (25,7 %) обрали «посередній» варіант (оцінку «3» за п'ятибальною шкалою від «цілком не погоджуюся» до «цілком погоджуюся»).

Разом з тим, нам було цікаво дізнатися, чи змінилося би ставлення студентів до викладачів, якби вони стали до студентів менш вимогливими в умовах війни. Для цього ми попросили їх оцінити таке твердження: «менша вимогливість моїх викладачів після початку повномасштабної війни негативно впливає на якість отриманих знань та навичок студентів». Варто наголосити, що за відповідями на вже наведені питання ми не можемо говорити про те, що результати нашого опитування фіксують суттєве заниження викладачами своїх вимог до оцінювання студентів, тому оцінку цього твердження респондентами варто розглядати як умовну ситуацію. 44,1 % опитаних обрали варіант «цілком не погоджуюся», ще 22,69 % – «скоріше не погодилися» з тим, що менша вимогливість викладачів під час війни негативно вплинула би на якість отриманих знань і навичок, варіант «цілком погоджуюся» обрали 5,66 %, «скоріше погоджуюся» – 7,31 %.

Нам також було цікаво дізнатися, **чи змінювали викладачі формат навчання** відповідно до умов, що виникли в результаті початку повномасштабної війни. Для цього ми просили респондентів оцінити таке твердження: «після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів змінили формат навчання з урахуванням нової ситуації». Практично однакова кількість опитаних – 22,42 % та 21,33 % – обрали варіанти відповіді «цілком погоджуюся» і «скоріше погоджуюся» відповідно (загалом біля 44 %), 13,71 % – «цілком не погоджуюся» і 17,04 % «скоріше не погоджуюся». У контексті адаптації викладачів до нових умов студентів, нам було цікаво дізнатися, як студенти-респонденти оцінюють таке твердження: «викладачі з високою імовірністю врахують мою думку щодо адаптації формату та змісту занять під нові умови, якщо я запропоную». Варіант відповідей «цілком не погоджуюся» і «цілком погоджуюся» в оцінці такого твердження практично однакові – 15,76 % і 15,71 % відповідно. Так само практично однаковим є розподіл відповідей «скоріше не погоджуюся» і «скоріше погоджуюся» – 18,6 % і 18,71 % відповідно. Третина респондентів – 31,23 % – обрали варіант «і так і ні».

Після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів змінили формат навчання з урахуванням нової ситуації

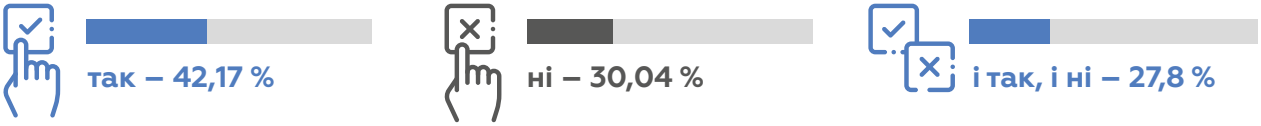

Ми також хотіли з'ясувати, чи відбулися зміни у контексті адаптації до умов повномасштабної війни у змісті дисциплін, для чого ми попросили респондентів оцінити таке твердження: «після початку повномасштабної війни більшість моїх викладачів адаптували зміст курсів та типи завдань до нової ситуації». 42,17 % респондентів погодились, тимчасом як 30 % не помітили таких змін. Слід відзначити, що між задоволеністю в цілому тим, як університет поновив навчання, і тим, чи викладачі адаптували зміст курсів та типи завдань до нової ситуації, існує статистично значущий зв'язок (хі-квадрат=990,158, при ст. св.=16, $p<0{,}001$, Крамера V=0,144).

З огляду на розподіл відповідей на питання про те, чи враховують викладачі думки студентів під час адаптації формату навчання, цікаво подивитися і на **загальне задоволення роботою університету**, яке ми могли оцінити за допомогою двох тверджень: «загалом мене задовольняє те, як мій університет організував свою роботу після початку повномасштабної війни» та «адміністративні співробітники мого університету (куратор, методист кафедри, співробітники деканату тощо) загалом допомагають мені адаптуватись до навчання в умовах повномасштабної війни». Більше половини опитаних – 58,32 % (31,56 % «цілком погоджуюся» та 26,76 % «скоріше погоджуюся») – в цілому задоволені тим, як їхні університети організували свою роботу після початку повномасштабної війни, натомість невдоволені тим, як університети це зробили, сукупно 17,59 % (7,23 % «цілком не погоджуюся» та 10,36 % «скоріше не погоджуюся»). Діяльність адміністративних співробітників 41,3 % в цілому оцінили позитивно (23,95 % «цілком погоджуюся» і 17,35 % «скоріше погоджуюся»), негативно – 35,67 % (19,71 % «цілком не погоджуюся» і 15,96 % «скоріше не погоджуюся»).

Психологічні та когнітивні аспекти навчання в умовах війни

Оцінюючи, наскільки твердження «**зараз мені важче зосередитися на навчанні, ніж до початку повномасштабної війн**и» відповідає їхньому стану, найбільша частина респондентів обрала варіант відповіді «повністю відповідає моєму стану» – 32,12 %, що разом з опцією «скоріше відповідає моєму стану» (25,99 %), показує, що для понад половини студентів і студенток (58,11 %) після початку повномасштабної війни стало важче зосереджуватися на навчанні. Відповідь «зовсім мене не стосується» обрали лише 7,29 % опитаних.

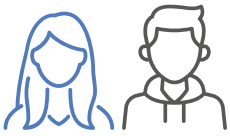

Зараз мені важче зосередитися на навчанні, ніж до початку повномасштабної війни

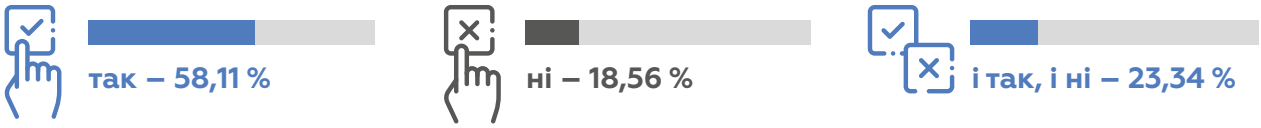

Половина опитаних (29,07 % – «повністю відповідає моєму стану» і 21,02 % – «скоріше відповідає», тобто разом – 50,09 %) зізналися, що вони весь час **відволікаються на новини про війну**. Між питаннями про важкість зосередження на навчанні і відволіканням на війну є статистично значущий зв'язок (хі-квадрат=5093,79, при ст. св.=16, $p<0,001$, Крамера V=0,326).

Більшість опитаних заперечили, що потребують **допомоги університетського психолога** після початку повномасштабної війни (74,38 %), тоді як 13,24 % вагались з відповіддю та оцінкою свого стану, а 12,37 % погодились з таким твердженням. Водночас, майже три чверті (73 %) опитаних «*непокоїть те, що поки триває війна, вони не можуть планувати своє майбутнє*». Дуже занепокоєні цим трохи більше половини: 51,95 %, тоді як 13,38 % сказали, що таке твердження їх не стосується.

Примітно, що більшість опитаних все ж не збирається **кидати навчання**, що, зокрема, демонструють відповіді на різні питання. 80,87 % у відповідь на твердження «якби не наполягання батьків, я би кинув/кинула навчання» вказали, що така ситуація їх не стосується, і лише 6,26 % респондентів обрали варіант «повністю відповідає моєму стану» і ще 4,56 % – «скоріше відповідає». 53,97 % опитаних абсолютно не погоджуються з твердженням, що в умовах війни здобувати освіти немає сенсу, 19,84 % – скоріше не погодилися з цим твердженням (загалом майже 64 %), 5,25 % – повністю погодилися, 5,86 % – скоріше погодилися з твердженням про марність здобування освіти під час війни.

Подібно, з твердженням «зараз я частіше думаю про те, чи варто продовжувати навчання, ніж до початку повномасштабної війни» згодні 31,63 %, тоді як майже половина (49,16 %) не погоджуються, і з них 32,46 % – категорично.

Зараз я частіше думаю про те, чи варто продовжувати навчання, ніж до початку повномасштабної війни

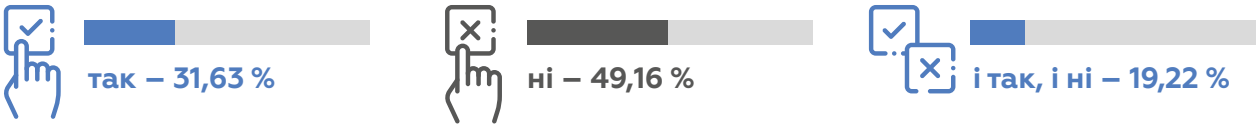

Більшість – 48,77 % – незгодна і з тим, що «після початку повномасштабної війни втратили інтерес до навчання», тоді як 27,75 % сказали, що це твердження про них. Так само, істотно не змінилися налаштування респондентів щодо обраних спеціальностей. Так, абсолютна більшість заперечили, що при першій нагоді змінять свою спеціальність – 83 %, з яких 63,69 % категорично. Мають намір це зробити трохи менше 6 %. Загалом переважна більшість – 59,76 %, з яких 40,71 % категорично, не погодились, що стали частіше задумуватись над тим, чи правильну спеціальність обрали. Натомість сказали, що мають такі думки 25,1 %.

Позанавчальні активності

У питаннях важливості та можливої нестачі **позанавчальних активностей або спілкування** думки респондентів розійшлися. Наприклад, загалом переважна більшість (61,02 %) згодні, що «позанавчальні активності і студентське життя в університеті є такими ж важливими, як і навчання», при цьому 43,17 % категорично підтримують це твердження. Незгодних всього 18,28 %. Водночас заявляють про своє бажання брати більш активну участь у таких активностях лише 27,93 % проти 47,1 % тих, хто такого бажання не має. Підтверджують таке налаштування щодо участі у позанавчальних заходах і те, що переважна більшість (52,13 %) заперечує, що їм «зараз бракує позанавчальних заходів, організованих університетом чи студентськими організаціями з університету». При цьому категорично незгодних 33,69 %, що більше, ніж відсоток всіх тих, хто погодився – 28,53 %.

Майже половина опитаних (47,47 %) зазначили, що відчувають **брак спілкування з їхніми одногрупниками та іншими студентами** їхнього університету. При цьому майже третина (32,48 %) категорично підтримали таке твердження. Інша третина (36,07 %) висловили незгоду. Водночас, така нестача спілкування не впливає, за самооцінками респондентів, на їхнє бажання вчитися. Так, з твердженням «відсутність очного спілкування з іншими студентами та викладачами суттєво знижує має бажання вчитися» не згодні більше половини респондентів (53,61 %). Підтримали таку думку загалом 29,36 %.

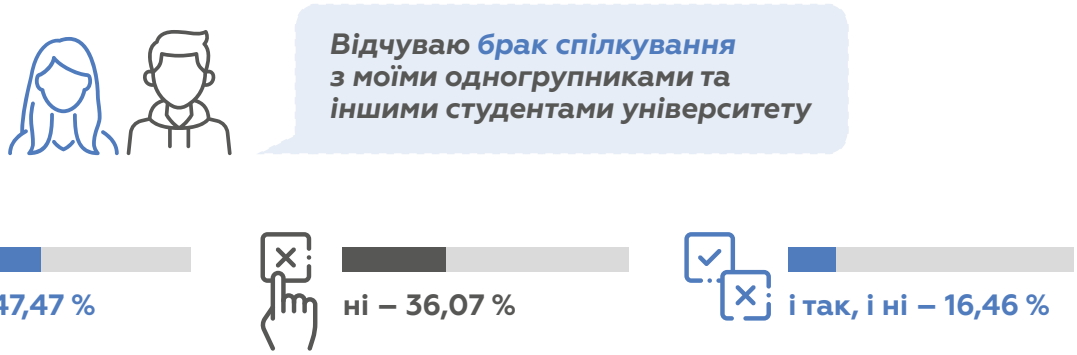

Ми також запитали, чи проходили респонденти якісь **курси чи підготовку не в своєму навчальному закладі**, наприклад, на онлайн-платформах. Половина (50, 78 %) не мали такого досвіду, ще 16,43 % мають це в планах. Нарешті, біля третини (32,79 %) опитаних підтвердили, що після вторгнення проходили такі курси чи підготовку.

Окремо ми запитали, чи проходили студенти **курси першої медичної допомоги**. 7,02 % відповіли, що пройшли такі курси після початку повномасштабного вторгнення. Ще 30,30 % прослухали курси першої медичної допомоги раніше. Інші 30,52 % сказали, що тільки планують пройти такі курси. Нарешті, 32,16 % зазначили, що не проходили і поки не мають таких планів.

У ФОКУСІ

Ми можемо ідентифікувати деякі закономірності у розподілах відповідей на низку питань між групах тих, хто на у питання про твердження «під час війни освіта не має сенсу» обрали опцію «повністю мене стосується», і тих, хто обрав «повністю мене не стосується», тобто тих, хто категорично незгодні з тим, що освіта під час війни не має сенсу, і тих, хто повністю погоджуються з такою думкою. Серед тих, хто вважають, що освіта під час війни сенсу не має, у відповідь на питання «мене занепокоює те, що поки триває війна, я не можу планувати своє майбутнє» варіант «повністю відповідає моєму стану» обрали 81,6 % респондентів, а «зовсім мене не стосується» – 3,1 %, натомість у групі тих, хто категорично незгодні з тим, що освіта під час війни не має сенсу, занепокоєння з приводу того, що поки триває війна – неможливо планувати майбутнє, опцію «повністю відповідає моєму стану» обрали 44,1 %, тобто майже вдвічі менше, ніж в іншій групі.

Серед тих, хто вважають, що освіта під час війни не має сенсу, 58,6 % вважають, що постійне відволікання на новини про війну повністю відповідає їх стану, а серед тих, хто так категорично не вважають, таких менше більше як вдвічі – 21,1 %. Серед першої групи суттєво більше тих, хто частіше задумуються над тим, чи правильно спеціальність вони обрали: 49,5 % «повністю мене стосується» серед них до 9,5 % тих, хто обрав такий самий варіант відповіді у другій групі, тобто тих, хто вірить, що навчання під час війни має сенс. Цікаво зауважити, що серед групи тих, хто сумнівається у сенсі освіти під час війни, у відповідь на твердження «при першій нагоді я зміню свою спеціальність», 20,9 % обрали опцію «повністю відповідає моєму стану», ще 8,2 % – «скоріше мене стосується», та 36,9 % – «зовсім мене не стосується», і ще 16,5 % – «скоріше мене не стосується». У групі тих, хто вважає, що освіта під час війни має сенс, при першій нагоді змінити свою спеціальність одразу готові (тобто обрали варіант «повністю відповідає моєму стану») тільки 5,1 %, а не готові цього зробити – 40,9 % з варіантом відповіді «зовсім мене не стосується» і ще 27,1 % – «скоріше мене не стосується».

Разючою також є відмінність у відповідях на питання про задоволеність тим, як університети респондентів організували свою роботу після початку повномасштабної війни: серед тих, хто вважає, що освіта має сенс і під час війни, повністю задоволені (тобто обрали варіант відповіді «цілком погоджуюся») тим, як їхній університет організував свою роботу, 44,2 %, і ще 27,5 % – скоріше задоволені (обрали опцію «скоріше погоджуюся»). Натомість у групі тих, хто не бачить сенсу в навчанні під час війни, тих, хто обрали ці варіанти відповідей, тобто схвально оцінили організацію роботи своїх університетів після початку повномасштабної війни, 14,5 % («цілком погоджуюся») і 11,3 % («скоріше погоджуюся»), на противагу до категорично несхвальних відгуків – 33,6 % «цілком не погоджуюся2 та 16,7 % – скоріше не погоджуюся. У першій групі, негатив-

но організацію роботи своїх університетів оцінили сукупно 9,6 % (серед них 3,1 % «цілком не погоджуюся» та 6,5 % «скоріше не погоджуюся»).

У групі тих, хто не вважає, що освіта має сенс під час війни, відчувають, що їм бракує позанавчальних заходів (твердження в опитувальнику звучало так: «Зараз мені бракує позанавчальних заходів, організованих моїм університетом чи студентськими організаціями з мого університету»), 51,3 % обрали варіант «цілком не погоджуюся», 17,6 % – цілком погоджуюся, а в групі тих, хто вважає, що освіта має сенс і під час війни, розподіл відповідей на це твердження – 33,7 % («цілком не погоджуюся») і 20,3 % («цілком погоджуюся»). З цього можна зробити припущення, що якщо респонденти вважають, що освіта під час війни не має сенсу, то і їхня зацікавленість у позанавчальних заходах, організованих їхнім університетом чи студентськими організаціями в ньому, буде низькою.

У відповідях на питання, чи відчувають респонденти брак спілкування («я відчуваю брак спілкування з моїми одногрупниками та іншими студентами мого університету») практично однакова кількість як серед тих, хто не бачать сенсу в освіті під час війни, і тих, хто вважає, що сенс в ній є, обрали варіант відповідь «цілком погоджуюсь» – 31,4 % та 34,7 % відповідно. Натомість у першій групі більше тих, хто обрали варіант «цілком не погоджуюся» – 36 %, ніж у другій – 22,3 %, тобто серед тих, хто вважає, що освіта під час війни не має сенсу, на 13,7 % більше тих, хто взагалі не відчуває браку спілкування зі своїми одногрупниками та іншими студентами свого університету порівняно до тих студентів, які вважають, що освіта під час війни має сенс. Разом з тим, якщо врахувати варіант відповіді «скоріше не погоджуюся» (тобто не відчуваю брак спілкування), то ця різниця скоротиться до 9 % і ця різниця є статистично значущою (z=4,4845, p<0,00001). Якщо ж врахувати тих, хто обрали варіанти відповіді «скоріше погоджуюся» (тобто схильні відчувати брак спілкування) до обох груп, до відмінність між тими, хто вважає, що освіта під час війни має сенс, і тими, хто так не вважає, складатиме 6,2 %, проте ця відмінність теж долає межу статистичної значущості на рівні 95% (z=1,6551, p=0,04846).

Також цікавою є різниця між двома порівнюваними групами щодо сенсу навчання під час війни у відповідях на твердження «більшість моїх друзів та знайомих, які зараз виїхали за кордон, планують повернутись в Україну»: серед тих, хто не бачить сенсу в освіті під час війни, 21,7 % відповіли на це твердження опцією «цілком не погоджуюся», а 27,6 % – «цілком погоджуюся», а в групі тих, хто вважає, що освіта має сенс і під час війни, з твердженням про повернення друзів і знайомих з-за кордону цілком не погоджуються лише 6,8 %, а цілком погоджуються – 36,7 %. Тобто тих, хто оцінює повернення додому своїх друзів і близьких з-за кордону як малореалістичне (опція «цілком не погоджуюся» з твердженням про їх повернення) у групі тих, хто не бачить сенсу в освіті під час вій-

ни в 3,19 разів більше, ніж серед тих, хто сенс в освіті під час війни бачить. Різниця часток в обох випадках є статистично значущою (у випадку різниці між обома порівнюваними групами за варіантом відповіді «цілком не погоджуюсь» із твердженням про повернення друзів і близьких z=13,1565, p < 0,00001; у випадку варіанту відповіді «цілком погоджуюся» z=4,5966. p <0,00001).

Міжнародні можливості

Ми також вирішили дізнатися, чи погоджуються студенти з твердженням про збільшення кількості міжнародних можливостей (програм обміну, стажування тощо) особисто для себе після початку повномасштабної війни. Варіанти «цілком погоджуюся» або «скоріше погоджуюся» обрали 32,11 %, тоді як більшість опитаних (40,73 %) вказали, що не бачать збільшення міжнародних можливостей. Загалом про свою участь у програмах очної мобільності (відповідь на питання «чи Ви зараз є учасником очної програми міжнародної мобільності?») повідомили 2,61 % опитаних (або 313 респондентів). З них після завершення програми мобільності до України планують повернутися 53,23 %; продовжити навчання в тому закордонному університеті, в якому вони перебувають, планують 14,3 %; продовжити навчання на іншій програмі міжнародної мобільності збираються 15,56 %; знайти роботу за кордоном (не обов'язково в тій країні, в якій перебувають зараз) 9,52 %, і залишитись за кордоном не з навчальною або робочою метою – 7,4 %.

Водночас ми змоделювали ситуацію для тих, хто на момент опитування не перебував на програмах очної міжнародної мобільності, і попросили респондентів відповісти на питання: якщо у них є або буде можливість навчатися за кордоном (включно з програмами міжнародної мобільності), то що вони робили би після завершення навчання за програмою (на це питання мали відповідати всі респонденти). 21,56 % відповіли, що не збираються їхати за кордон. 30,7 % повідомили, що повернулися би до України, 23,69 % спробували би знайти за кордоном роботу і здобути досвід, 2,67 % залишитись би за кордоном не з навчальною або робочою метою, лише 1,52 % відповіли, що вступили б на іншу програму за кордоном, і лише 0,89 % взяли би участь в іншій програмі міжнародної мобільності (ще 18,97 % зазначили, що їм важко відповісти на це питання).

Після початку повномасштабної війни я частіше думаю про переїзд за кордон

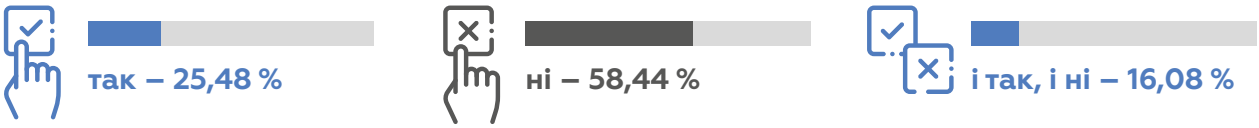

Загалом ці відповіді узгоджуються з тим, як респонденти відповідали на питання, чи згодні вони з твердженням, що після початку повномасштабної війни стали частіше думати про переїзд за кордон. Переважна більшість (58,44 %) не згодні з цим, при цьому 41,21 % – категорично. Чверть респондентів погодились (25,48 %), а ще 16,08 % в оцінці своєї згоди вибрали опцію «і так, і ні».

Візія майбутнього

Нарешті, заключна серія питань в опитуванні стосувалась візії майбутнього. Так, абсолютна більшість (76,45 %) вважає, що Україна має всі передумови для того, щоб **стати членом Європейського Союзу**, при цьому абсолютно згодні з цим 57,43 %. Не згодні всього 7,68 %. Трохи менша підтримка, але все одно на рівні майже двох третин респондентів (63,99 %) у твердження, що Україна не має відмовлятися від перспектив **членства в НАТО**. Тут абсолютно згодних майже половина (49,56 %), а незгодних – 12,87 %. Варто зауважити, що у відповіді на це питання достатньо велика кількість респондентів вагались (23,15 %) і вибрали опцію «і так, і ні».

Значна частина опитаних – 70,89 % – погодилась з тим, що після початку повномасштабного вторгнення зрозуміли, що **Україна є частиною Європи**, при цьому більшість (54,30 %) цілком. Не згодні з цим 10,23 %, а вибрали опцію «і так, і ні» – 18,87 %. Великою є й частка тих, хто зазначили, що після початку повномасштабної війни зрозуміли, що **хочуть жити в Україні, коли все закінчиться**: 70,87 %. 54,24 % абсолютно підтримують це тезу, тоді як п'ята частина опитаних (19,25 %) вагаються з варіантом відповіді (обрали «і так, і ні»), а 9,98 % – не згодні. Цей результат суголосний відповідям на питання щодо виїзду з України. У розділі анкети психологічний стан ми запитували, чи респонденти стали після 24 лютого частіше думати про переїзд за кордон. Як вже було зазначено вище, більшість (58,44 %) заперечили це, а 25,48 % погодились. Ми повторно поставили подібне питання у секції про візію майбутнього: ***«Після початку повномасштабної війни я почав/ла частіше думати про виїзд з України назавжди»***. У цьому формулюванні відповіді були ще більш показовими. Так, більше половини (52,79 %) абсолютно заперечили такі думки, а загалом відсоток незгодних сягнув 69,33 %. Відповідно, так само бачимо майже 10% різниці і у кількості тих, хто погодився, що мав подібні думки: 15,41 %.

Більше половини опитаних (51,53 %) заперечили, що після початку повномасштабної війни **більше ніколи не відчуватимуть себе в безпеці в Україні**

Більше ніколи не зможу відчувати себе в безпеці в Україні

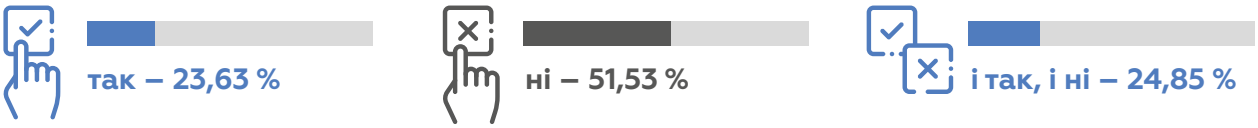

(при цьому 31,47 % – категорично). Тих хто згодні з цим або відповіли «і так, і ні» приблизно порівну – 23,63 % та 24,85 % відповідно.

Достатньо оптимістично респонденти дивляться на **перспективи повернення до України всіх тих, хто виїхав** через війну за кордон. Так, з твердженням *«більшість українців, які виїхали з України після 24 лютого 2022 року, після війни повернуться додому»* згодні 46,15 %. Ще 33,65 % вибрали варіант, що згодні, тою ж мірою, що й незгодні («і так, і ні»). Заперечили ж цю думку 20,21 %. Дуже схожим є й розподіл відповідей щодо твердження «більшість моїх друзів та знайомих, які зараз виїхали за кордон, планують повернутися в Україну». Погодились з ним 51,26 %, ще 28,37 % відповіли «і так, і ні», а заперечили – 20,38 %. У порівнянні, у відповідях щодо оцінки твердження «після завершення війни ще більше молоді з України виїжджатиме за кордон для здобуття вищої освіти» ми бачимо майже точний «нормальний розподіл», що свідчить про відсутність певної визначеної думки чи позиції з цього приводу. Так, категорично згодних та незгодних відповідно 13,97 % і 13,77 %; частково погодились та не погодились – 17,18 % і 17,46 %; а 37,61 % – обрали варіанти «і так, і ні».

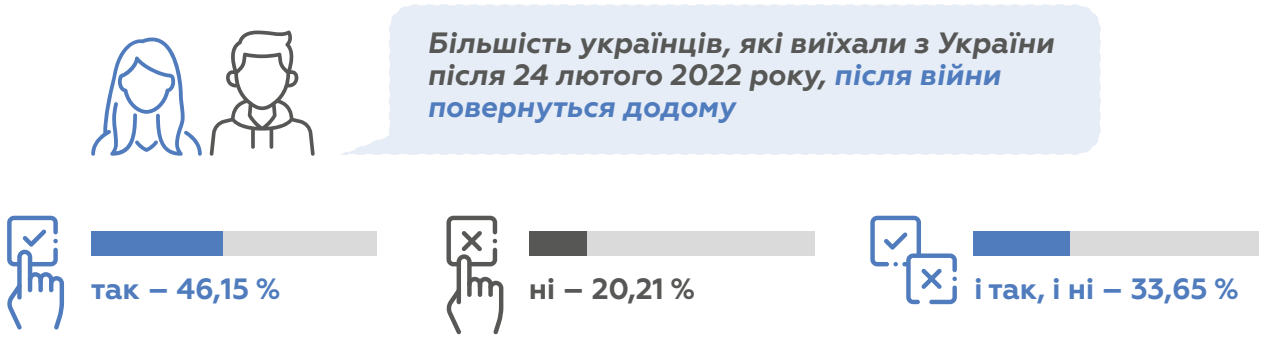

Нарешті, з твердженням, що «**після завершення війни система вищої освіти в Україні стане кращою**» погодились 48,14 %. Заперечили таку думку 18,58 %, а 33,37 % однаковою мірою згодні й не згодні. Все це свідчить про те, що у теперішніх важких умовах опитані дивляться на перспективи України загалом та української вищої освіти зокрема з оптимізмом.

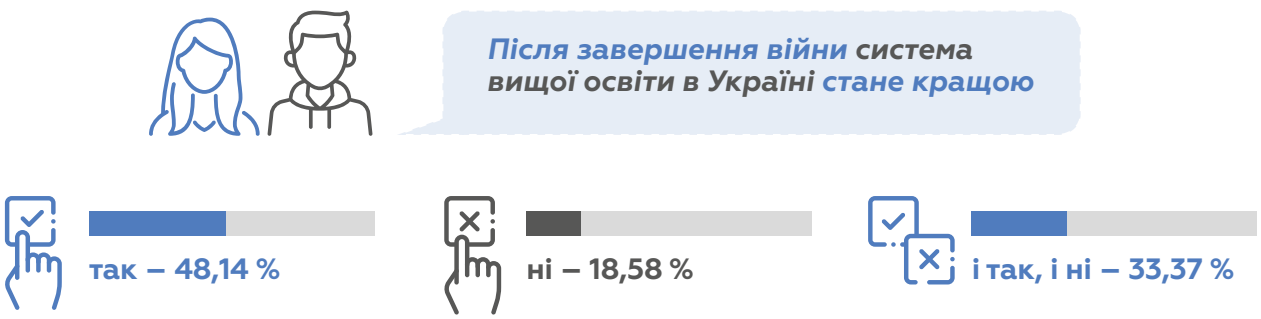

4. Результати інтерв'ю з представниками адміністрацій ЗВО

Ключовою тезою, яка червоною ниткою пронизувала всі інтерв'ю з представниками адміністративного апарату університетів, є «**без освіти до перемоги йти не можна**» (ІН1-2.1). Попри суттєві зміни умов, в яких діють заклади вищої освіти, їхні адміністративні команди не є розгубленими: вони чітко усвідомлюють свою місію та необхідність продовжувати освітню діяльність заради майбутньої перемоги у війні.

Внаслідок війни та спільного досвіду її переживання також посилилось відчуття спільності серед колективу університетів, утвердились **академічні спільноти**. Особливо це стосується переміщених університетів, командам яких довелось не просто спільно долати виклики організації навчання в умовах воєнного стану, але й разом евакуюватись та організовувати евакуацію своїх закладів.

Ми завжди говоримо, що університет – це спільнота, але знову ж таки іноді це сприймалося банальними словами. Ось цей період справді показав, що воно є, знаєте, споріднена діяльність – це ті дії, на які люди йшли і ніхто не говорив, що: «У мене немає цих посадових обов'язків...». (ІН1-2.1)

Наразі я дуже вдячний усім, хто шукав нашу родину, хто шукав мене, хто шукав студентів наших. Це дійсно важливо знати, що ти є часткою такого міцного організму як університетська академічна спільнота, тому дуже вдячний всім. (ІН1-4.1)

Перші дії після 24 лютого

В день початку повномасштабної агресії, 24 лютого 2022, коли рівень невідомості та передбачуваності подальшої ситуації був максимальним, більша частина представників адміністрації університетів попри безпекові ризики вийшла на роботу для організації перших дій.

На початку 9-ої ми були на роботі і почали виконувати свої справи... (ІН1-5.2)

У перший день всі вийшли на роботу в університет. (ІН1-1)

Буквально початок війни, весь ректорат, адміністрація зібрались, вирішували що "так, працюємо". Щобільше, для більшої такої зрозумілості, я вважав, що я кожен день буду приїжджати і моя машина має стояти...Тобто такі символічні речі ми розуміли, що треба запроваджувати, щоб бачили, що ректор на місці, проректори на місці, світло горить, все працює, довідки видаються. (Респондент ІН2-3.1)

Серед ключових напрямів роботи перших днів та тижнів стали налагодження зв'язку з професійними колективами університетів і здобувачами, організація гуманітарної допомоги та евакуації (для ЗВО, які опинились у зоні активних бойових дій та згодом стали переміщеними).

Ми домовилися щодня о дев'ятій зранку, коли ректор зустрічається з усіма завідувачами кафедри, деканами, і щодень ми обмінювалися інформацією. (ІН3-3.1)

Наш сектор, який опікувався позаосвітньою діяльністю, дуже оперативно перейшов від основних завдань, які були до цього, до роботи, по суті, з волонтерами...їх виявилося дуже багато: студентів і співробітників, які стали волонтерами. І крім своєї основної функції хтось ходив по станціях метро, де було тимчасове бомбосховище, спілкувався з дітьми, хтось став також психологом... Хтось організовував, зустрічав певні продовольчі вантажі, з ліками... Хтось побіг добровольцем на фронт, хтось став парамедиком...Хтось організував курси першої невідкладної допомоги...Хтось своїм власним транспортом вивозив людей з особливо небезпечних зон. (ІН1-5.1)

Скоординувались, щоб у студентів гуртожитку була їжа. Ми скинулись, роздали їм якісь гроші, щоб було хоч їсти за щось. (ІН1-3.1)

Почали координаційну сітку створювати, передавали по ланцюжку всім ... про добровільний виїзд, записувались і вивозили на Слов'янськ, там вже підключились наші партнери з проєктом «Економічна підтримка Східної України» ... вони також знайшли гроші, щоб допомагати платити нам за перевізника. (ІН1-3.1)

Поновлення навчання в перші місяці після війни

Попри внутрішні дискусії та неоднозначний рівень підтримки ідеї студентами, всюди розуміли та дійшли згоди, що варто відновлювати навчання.

> *Мені так здається, що всі розуміли, що ми університет і треба це поновлювати. Інакше студенти, розуміючи, що нічого не відбувається, просто виїдуть - і все. (ІН1-3.2)*

При цьому адміністрація переміщених університетів була більш готова до відновлення освітнього процесу, було розуміння, що всі процеси варто запускати одразу після переміщення.

> *Університет розпочав одночасно з тими, хто зміг евакуюватись на територію України або на території, які були безпечними і могли вийти на зв'язок (ІН1-4.1)*

Серед ключових проблем для переміщених ЗВО та тих, які розташовані біля ТОТ, було відновлення зв'язку зі студентами та викладачами (розуміння, хто де є), зокрема тими, хто опинився на окупованих територіях. Для решти відновлення не було болісним, оскільки дистанційний формат був добре пропрацьований в «ковідні часи». Водночас викликами були виїзд науково-педагогічних працівників та студентів до інших регіонів України або за кордон, а також їхнє залучення до ЗСУ/ТрО або волонтерства.

Всі ЗВО намагались бути гнучкими: від асинхронного формату навчання до індивідуальної здачі іспитів та атестації.

> *Створювали всі умови, щоб могли скласти екзамен. Розуміли нестабільність зв'язку на окупованій території, розуміли обмежену можливість складати, тому їм надавалася необмежена кількість спроб, якщо зв'язок втрачався. Екзаменаційні комісії працювали навіть, якщо це треба було для одного здобувача освіти, який перебував на тимчасово окупованій території. (ІН1-5.2)*

Виклики, пов'язані з освітнім процесом в умовах війни

Відновлення процесу навчання в умовах війни поставило заклади вищої освіти перед новими викликами: частина з них була характерною для всіх, частина була актуальна лише для окремих груп університетів.

Чи не найбільш актуальним стало питання **збереження та утримання людей**: як співробітників, так і студентів. Фінансове забезпечення НПП та співробітників і до війни часом викликало занепокоєння, а повномасштабне вторгнення лише посилило потребу в фінансовій підтримці. Ситуація з фінансами університетів наразі ускладнилась через неможливість частини студентів сплатити за контракт, відтік іноземних студентів та скорочення бюджету на освіту загалом. Попри це, всі обов'язкові виплати ЗВО здійснювали у перші місяці повномасштабної війни та продовжують здійснювати зараз, хоча і з певними обмеженнями.

Якщо раніше [співробітники] отримували, може, більшу ставку - до півтори ставки, - то з 1 червня всі мають просто ставку. При цьому збережено всі надбавки... (ІН1-3.2)

Для викладачів я кажу, що керівництво мобілізувало кошти таким чином, щоб зберегти весь колектив, тому деякі зниження не заробітньої плати, не надбавок, які є за вчені звання і ступені, але деякі заохочування додаткові були анульовані на деякий період часу (ІН2-3.2)

За цих умов ЗВО намагаються не лише забезпечити базові виплати, але й підтримувати своїх співробітників, зокрема надавати місця в гуртожитках тим, хто втратив житло, виплачувати «оздоровчі», організовувати одноразову фінансову підтримку за сприяння міжнародних партнерів, надавати гуманітарну та психологічну допомогу.

Відповідаючи на розширення міжнародних можливостей для викладачів та студентів, університети запроваджують програми міжнародних стажувань для НПП, а також подвійних дипломів і онлайн мобільностей – для здобувачів.

Важливим питанням для кожного університету була **вступна кампанія**, яка визначає не лише сьогодення, але і майбутнє кожного ЗВО. У більшості досліджуваних закладів вступна кампанія відбулась за оптимістичним сценарієм, що дозволяє з певним оптимізмом дивитись на майбутній розвиток.

Ну важка вступна кампанія, але поки нема такого, щоб ми просто сіли і плакали... (ІН2-3.2)

Серед специфічних питань, які постали перед **переміщеними ЗВО**, були:

- відсутність або незадовільний стан приміщень, зокрема гуртожитків, у приймаючих університетів, до яких перемістились;
- втрата всієї або майже всієї своєї матеріально-технічної бази;

- допомога не лише своїм спільнотам, але й іншим переселенцям;

  Гуманітарний штаб «З Маріуполем в серці». У Києві маріупольці можуть прийти отримати допомогу, взяти одяг, взяти їжу, отримати слова підтримки, поради, що їм далі робити, психологічну допомогу, юридичну на базі юридичних клінік.

- у поодиноких випадках напруга у відносинах з приймаючим ЗВО.

Виклики нового навчального року

Новий навчальний рік, який МОН рекомендувало розпочати з 15 серпня, приніс університетам й додаткові виклики, відмінні від тих, які були наприкінці попереднього року.

Перше і ключове питання – формат навчання: виходити в аудиторії чи залишитись в онлайні. Переміщені університети через відсутність матеріальної бази та велику розпорошеність здобувачів проводять заняття переважно онлайн, хоча декларують змішаний формат. В решті університетів – змішана форма. Частина з них проводила опитування, за якими більшість здобувачів не готова до очного навчання. Проте в окремих закладах бракує гнучкості.

> *Університет не підійшов гнучко до цього питання, він не запровадив можливості дистанційного навчання для студентів, які виявили бажання навчатися дистанційно. Тобто не було зроблено групи, потоки, які б могли навчатися дистанційно... Ми вчимося у змішаному форматі, тільки магістри вчаться дистанційно (ІН3-2)*

Також окремою проблемою залишається підготовка фахівців, спеціальність яких потребує очних занять.

> *Інженерно-технарські спеціальності, нам треба метал, лабораторії і так далі. Хіміки, галузево-машинне будування, гірництва, ми не можемо в повітрі це все викладати. Звісно діджиталізація... однієї голови мало, щоб підготувати інженера. (ІН1-3.1)*

Для тих закладів вищої освіти, які готові мати очну компоненту, ключовим викликом є організація очного навчання за нестабільної безпекової ситуації.

> *Ну на наступний навчальний рік основний виклик це буде безпека з боку повітря, безпека знаходження на заняттях і для студентів, і для викладачів, тому що дуже-дуже часто є повітряні тривоги...Поки що ми не розуміємо як це зорганізувати для того, щоб не втратити з одного боку якість навчання, а з іншого боку забезпечити безпеку. (Респондентка ІН2-3.2)*

Ті ж, що навчаються повністю або переважно в дистанційному форматі, мусять вирішувати питання інтеграції першокурсників до університетських спільнот. Соціалізація в новому для здобувачів середовищі є значно ускладненою в умовах, коли вся взаємодія обмежується лише навчанням.

Питання в тому що, ми розуміємо студент не може починати навчання в онлайні. Він має відчути студентське життя. Він має відчути, що навчання в університеті відрізняється від навчання в школі, це завжди... (Респондент ІН2-3.1)

Для переміщених закладів вищої освіти визначальними залишаються виклики, пов'язані з відсутністю матеріальної бази: від приміщень до техніки.

Ми втратили 100% матеріально-технічної бази, не 90, 95, а 100% все, що у нас було залишилося в окупації... В приймах розвиватися не дуже зручно. Всі хочуть розбудовувати своє. (ІН1-3.1)

Міжнародна співпраця

Окрім викликів, представники адміністрації університетів говорили і про те, що допомагає їх долати. Одним з таких факторів стала міжнародна підтримка та співпраця. Переважна більшість інформантів відзначила пожвавлення взаємодії свого ЗВО з іноземними університетами, академічними програмами чи донорськими структурами.

Ми завжди дуже активно брали участь у різноманітних програмах. Сьогодні їх стало набагато більше. Ось, знову ж таки - Університет Торонто...Вони забрали у магістратуру багато наших математиків. Але їхня умова була така, що це подвійні дипломи. (ІН1-5.1)

І міжнародна співпраця загалом, і академічна мобільність пожвавилась. (ІН3-2)

По міжнародній роботі ми дуже активізували нашу взаємодію. (ІН2-2.1)

Проте для переміщених університетів проблемою є реалізація грантів, отриманих до 24 лютого, що пов'язано з відсутністю матеріально-технічної бази.

Я розумію, що можна писати і отримувати гранти, їх вигравати. Але для цього треба мати приміщення. На момент 24 лютого [наш] факультет отримав шикарний грант [назва гранту], майже 400 тисяч доларів вкладалися в спеціальність [назва спеціальності]... Зараз цей грант висить в повітрі... Ми не є власниками ніяких приміщень, де можна цей грант реалізувати. (ІН1-3.1)

Взаємодія з МОН та іншими органами влади

Війна та нові виклики сприяли пожвавленню взаємодії з органами місцевої чи центральної влади: від співпраці з регіональними військово-цивільними адміністраціями до комунікації з профільним міністерством.

Представники всіх досліджуваних ЗВО відзначили, що перебувають на постійному контакті з Міністерством освіти і науки України. Більше того, частина з них зазначили, що міністерство після початку повномасштабного вторгнення стало більш відкритим, з ним стало легше комунікувати.

«Ну ми постійно контактуємо, але мені здається, що це той випадок, коли ми повинні допомагати державі більше, ніж держава нам. Хочу сказати, що ми дійсно всі співпрацюємо...». (ІН1-5.2)

Серед питань, щодо розв'язання яких представники університетів хотіли б більшого розуміння та сприяння від профільних органів влади, називали:

- *виїзд студентів на міжнародні академічні мобільності: «Я не можу їм забезпечити безпечні умови навчання, вони навчаються в зум форматі, і питання лабораторних занять або виробничої практики... В мене не працює промисловість, не працюють територіальні громади... А інженерні заняття – це практика, вони не можуть лише в аудиторії. Більше того, поляки погодились навіть на два тижні оформити їх на підприємство за галузями і таким чином надати їм можливість практикуватись. Ось я написала листа [до МОН] і поки що немає відповіді...» (ІН2-3.2)*

- *складність використання коштів спеціального фонду в умовах дії постанови Кабінету Міністрів України № 590: «Дуже ще великі питання з використанням коштів спецфонду. Є постанова Кабміну 590. І, на жаль, вона зроблена для всіх однаково. Ну як можна робити таку постанову і для переміщеного ЗВО, у якого нічого немає, і для університету, який працює у нормальних, тих самих умовах? І ми розуміємо, що йде війна, що відбувається, що треба кошти економити. Але, пробачте, це все ж таки спецфонд. Ми збирали для того, щоб розвиватися, а тепер навіть не можемо комп'ютерну техніку за нього придбати» (ІН1-3.2)*

5. Результати фокус-групових дискусій зі студентами та викладачами

Як вже було зазначено, загалом ми провели одинадцять (11) фокус-груп: сім (7) фокус-груп зі студентами і чотири (4) фокус-групи з викладачами, які вже припали на початок нового навчального року. Насамперед слід зазначити, що велика частина тез і оцінок повторювались як студентами, так і викладачами. Тобто слід говорити про певну суголосність поглядів щодо окремих питань, зокрема щодо поновлення навчання.

Важливим є те, що в процесі дослідження стало очевидно: ситуація навіть в одному університеті могла достатньо сильно відрізнятися, і це залежало як від специфіки факультету чи спеціальності, так і від конкретних особистостей чи особистих якостей людей. Особливо відчутні розбіжності в оцінках стосувались питань комунікації університету чи адміністрації університету та питань гнучкості викладачів. Отже, слід говорити, що під час війни людський фактор набуває виняткової ваги.

Щодо переміщених університетів, то поширеним серед і студентів, і викладачів був наратив «ми вже знали, з чим стикнулись» та про гуртування спільноти навколо університету і певну соціальну місію переміщеного університету стосовно інших переміщених людей з тих самих міст. Говорили й про евакуацію та те, як університет забезпечував евакуацію не тільки своїх студентів і співробітників, але й інших жителів міст. Тобто, мова йде про соціальний вимір місії університету, про гуртування навколо університету не тільки академічної, але й загалом спільноти.

Щодо поновлення навчання, то перша реакція, як правило, була негативна, але далі, коли ми потім просили оцінити, а от що ви зараз думаєте про поновлення, то абсолютно всі погодились, що це було правильне рішення. Всі сказали, що дуже швидко зрозуміли, що це дуже важливо, при чому і студенти, і викладачі говорили про це буквально одними й тими самими фразами. Тут важливо те, що навчання – це частина нормального життя, це певна нормалізація, елемент звичного. Також навчання дає емоційну підтримку, бо це робота в групах, це постійна комунікація і певна психологічна підтримка.

Особливо серед студентів звучала і тема навчання як обов'язку, як про певний «освітній фронт». Коли ми питали студентів, чи вони змінили б свій фах, більшість сказала, що вони навпаки переконалися у важливості та корисності своєї спеціальності.

Щодо оцінки якості освіти принципову зміну більшість атрибутувала не до війни, а до пандемії коронавірусу. Водночас більшість відзначала меншу інтенсивність і ефективність та більшу ускладненість когнітивних процесів і роботи протягом березня-квітня 2022. Зокрема, чи не найбільше постраждала і досі не поновилася повністю дослідницька сторона діяльності викладачів – на противагу викладацькій.

Щодо міжнародної співпраці слід відзначити, що, як правило, скористалися цими можливостями ті, хто були налаштовані ними скористатися, особливо серед викладачів. Мало хто встановив нові контакти. Тож ми тут бачимо радше посилення тенденції, ніж створення чогось нового.

Тепер розглянемо результати детальніше за категоріями фокус-групових дискусій.

Фокус-групи зі студентами

Найпоширенішою реакцією студентів, які взяли участь в дослідженні, в перші дні повномасштабного вторгнення була розгубленість, пригніченість і страх. Здебільшого студенти зазначили, що дії представників університетів у перші дні були оперативними та чіткими, а подальша комунікація досить часто включала особистісний підхід та психологічну допомогу. Студенти згадували, що значну роль відіграли саме викладачі та куратори, які активно цікавились і допомагали з будь-яких нагальних питань. Деякі університети майже одразу почали моніторинг та збір інформації про стан справ викладачів та студентів, особливо на тимчасово окупованих територіях. Проте ситуація склалася таким чином не в усіх закладах вищої освіти. Вагома частка студентів мала досвід недостатньої координації та комунікації від ректорату або деканатів. В середньому студенти оцінили комунікацію від керівництва навчальних закладів нижче, ніж від викладачів. Однак, для багатьох респондентів на той момент навчання відійшло на другий план. Важливо також розуміти, що коли студенти говорили про комунікацію від «адміністрації» університетів, то часто для них це значило комунікацію на рівні деканів та факультетів. Тому ми часто могли чути відмінні відгуки від студентів різних факультетів одного університету про комунікацію від адміністрації.

З нами комунікували Студрада, викладачі, одногрупники. Наша кураторка виходила на зв'язок і завжди відповідала на наші питання... Була величезна підтримка дітей на окупованих територіях, за них дуже хвилювалися. У чатах факультету шукали тих, хто по декілька днів не виходив на зв'язок. (6С3)

Мій куратор мене дуже вразив, бо він надавав величезну підтримку, повідомляв якісь оновлення у регіоні... міг нам дзвонити, заспокоювати, жартував. Максимально робив усе, щоб ми себе комфортно почували...» (7С2)

В той період якось про навчання думати не хотілось. (10С1)

Поновлення навчання

Студенти говорили нам, що рішення про відновлення навчання у березні-квітні в момент його прийняття сприйняли по-різному, здебільшого негативно. Говорили також і про те, що хоча в деяких університетах попередньо були проведені онлайн опитування, але не всі поділилися результатами та врахували думку студентів. Попри негативне початкове ставлення до поновлення навчання, під час дискусій переважна частина студентів зазначила, що вони достатньо швидко змінили думку і визнали, що тоді цей крок щодо поновлення навчання був правильним і доречним.

Так, за спостереженнями учасників фокус-груп, заняття допомогли відволіктися від хвилювань та нормалізувати психологічний стан у перші місяці повномасштабної війни. Групові заняття (семінари, лекції) дали можливість підтримувати зв'язок, комунікувати, ділитися переживаннями та думками; стали своєрідною груповою терапією. Однак серед учасників були й ті, для кого навчання навпаки стало фактором додаткового стресу через накладання на особисті складнощі. Крім того, студенти згадували, що сприймати та засвоювати інформацію було дуже складно. Загалом слід говорити про те, що когнітивні здатності та спроможності стали тим, на що дуже сильно вплинули війна та пов'язані події (зокрема, здатність фокусувати й утримувати увагу, зосередитись, сприймати та засвоювати інформацію та знання, аналізувати тощо).

В цілому я рада, що навчання продовжилось, бо в якийсь момент це справді допомогло відволіктись... (11С4)

Воно з одного боку відволікає – позитивний момент, а з іншого боку – інформація складніше засвоюється. (10С3)

Евакуація

Майже кожен респондент зіткнувся з питанням евакуації тією чи іншою мірою. Загалом на момент проведення дослідження досить багато українських студентів перебували за кордоном через вимушену евакуації внаслідок повномасштабного вторгнення, що видно, зокрема, і з результатів нашого кількісного опитування, наведених вище.

Якщо говорити про учасників фокус-груп, то з тих, хто знаходився за кордоном, більшість була вимушена евакуюватися з окупації або областей з активними військовими діями. Проте деякі учасники взагалі не розглядали варіант виїзду з постійного місця проживання. Це переважно молодь, що проживала у західних областях України. Університети, що знаходилися у зоні активних бойових дій, здебільшого допомагали студентам евакуюватися. Водночас студенти тимчасово окупованих навчальних закладів зазначили, що існували

певні ініціативи керівництва ЗВО, але через швидкий розвиток бойових дій та окупацію деяких населених пунктів допомога в евакуації ускладнювалась або взагалі стала неможливою.

> *Університет почав вивозити студентів і викладачів, а потім й усіх охочих жителів Луганської області з гарячих точок. (6С4)*

> *Адміністрація університету розглядала варіанти евакуації. Тобто це не було залишено просто на те, що: «Ну залишились там студенти, то й залишились». Адміністрація думала, як то зробити, але саме в силу того, що дуже важко все в Маріуполі з логістикою навіть зараз, то ці плани не втілились. (5С1)*

З семи фокус-груп зі студентами одна була проведена з тими, хто виїхав за кордон внаслідок повномасштабного вторгнення. Коли мова зайшла про думки щодо повернення в Україну, то більшість виказали бажання повернутися. Проте важливими факторами, які впливають на повернення, є безпекова ситуація та результати завершення війни; наявність близьких та рідних в України; травматичний досвід окупації та бойових дій.

> *У мене в Україні взагалі немає родичів, тому якби я поверталася, я взагалі була б сама там. Для мене дуже важливий той фактор, що зараз йде війна, тому що, мабуть, якщо б не Маріуполь, якщо б я не пережила це все, я б не усвідомлювала до кінця, що це таке взагалі. А після цього, коли я уявляю, що це може відбутися в якомусь місці знову – ні. (11С3)*

Міжнародна мобільність

Можливості міжнародної мобільності були представлені в багатьох закладах освіти ще до початку повномасштабної війни. На думку учасників дискусій, значного пожвавлення міжнародного співробітництва стосовно використання академічних мобільностей не відбулося. Проте кількість відомих їм випадків зміни місця освіти українськими студентами зросла (за їхньої оцінкою). Здебільшого учасники дискусій не розглядали для себе академічні міжнародні мобільності під час війни. Проте серед наших учасників були й ті, хто скористався можливістю в офлайн або онлайн форматі. Слід зазначити, що з досвіду наших інформантів лише в поодиноких випадках війна стала поштовхом для поїздки на академічну мобільність, якщо раніше студенти про неї не задумувались. Більше того, частина студентів, за повідомленнями інформантів, які пла-

нували мобільність ще до 24 лютого, не змогла скористалися цією можливістю, зокрема через необхідність підтвердження рівня володіння іноземною мовою та неможливість це зробити навесні 2022 року, що стало значною перешкодою для подальшої реалізації планів.

Я не планую... Я в будь-якому разі залишаюся в Україні до закінчення війни. (6С5)

Дивлюся зараз на своїх друзів, колег, то дуже велика кількість із них навчається за кордоном навіть влітку. (9С3)

Не планую брати академічну мобільність...Я не хотіла взагалі брати повний курс, усі предмети. Але навіть шукаючи окремі дисципліни, я зіткнулася з проблемою, що багато де вимагають сертифікат знання мови, і я його не маю...Це дуже велика проблема, як на мене, і для людей, яких я знаю. (11С5)

Зміни в навчальному процесі

Насамперед, серед основних змін в навчальному процесі називали: 1) використання асинхронного формату навчання, 2) більшу гнучкість, 3) орієнтованість на нагальні потреби студентів. Майже всі учасники фокус-груп повідомили про спрощення або скасування певних видів поточного чи підсумкового контролю, про практику подовження чи скасування дедлайнів, про розширення використання індивідуальних графіків навчання та індивідуальних завдань. Водночас значна кількість інформантів говорила про те, що важко робити узагальнення щодо таких змін і що це завжди залежало від кожного конкретного викладача та його гнучкості й розуміння індивідуальних ситуацій студентів. Тому вони згадували, що існували проблеми з порозумінням між студентами та викладачами та що деякі викладачі не адаптували свої вимоги до реалій воєнного часу.

Кожна група на факультеті мала право обрати, як вона навчатиметься: синхронно чи асинхронно – або навіть кожен студент мав змогу обрати... Студент міг взяти індивідуальний графік, тобто перенесення дедлайнів... і так само мав право на академічну відпустку, тобто всі мали шанси і змогу скласти сесію. (7С7)

Усі вказівки від адміністрації були у форматі рекомендацій, тому все залежало від викладачів: як вони ставляться, як вони розуміють проблему, наскільки вони готові змінювати систему і оцінювання, і навантаження. ... Одна викладачка не змінила систему оцінювання, де було прописано, що оцінюється й конспект. Коли в квітні ми вийшли на навчання, більшість, звісно, виїхала зі свого постійного місця проживання без конспектів з фізики, тому ми попросили вести їх з ось цього моменту. Вона сказала: "Ні, у вас є достатньо часу, ви маєте здати всі конспекти, бо вони є в РСО". Все залежало більше від викладачів і від того, як студенти можуть домовитися з викладачем. (7С5)

Навчання в умовах постійних повітряних тривог стало викликом для всіх студентів. З'ясувалось, що існує проблема недотримання викладачами правил щодо освітнього процесу під час тривог. При цьому слід зазначити, що трактування таких правил було різне в різних регіонах. Зокрема, там де тривог було менше (напр., на Заході України), студенти переважно вважали, що пара має припинятися під час тривоги, звертаючи увагу на відповідні розпорядження адміністрацій закладів. Також вони згадували проблему вибору: або пропустити заняття, або наразити себе на небезпеку.

Є така специфіка кафедри, що всі наші викладачі виїхали за кордон... І вони мали в безпеці проводити лекції, семінари, практичні завдання, а нам казали: «Або ви спускаєтесь в сховище і під'єднуєтесь, або ми ставимо ван «енки»». Хоча в університеті була домовленість, якщо повітряна тривога, то студент має право відключитися на той момент, а потім приєднатися знов... (10С7)

Проте, наприклад, з досвіду інформантів, у Києві та на Півдні України через значно більшу частоту тривог навесні й влітку 2022 року питання скасування чи припинення заняття під час тривоги не мало такої гостроти. Радше говорили про те, що рішення залишатись онлайн на парі або ні, чи взагалі підключатись на неї (або проводити її) з бомбосховища чи метро. кожен приймав сам для себе.

Оцінка якості освіти

На думку більшості учасників фокус-групових дискусій, якість освітнього процесу під час повномасштабної війни суттєво не змінилася порівняно з попереднім періодом. Радше, вони відносили зміну якості (значне погіршення) до періоду пандемії та переходу «в онлайн». Тобто повномасштабна війна розглядалась як така, що продовжила наявний тренд. Часто говорили про те, що пандемія та налагодження розгалуженого асортименту практик онлайн навчання наче підготували всіх – і до викликів пов'язаних з війною вже всі були краще.

Водночас серед нових викликів та чинників, що впливали на якість освіти, називали пришвидшене проходження навчальних програм (через перерву у кілька тижнів), що призвело до складнощів у сприйнятті та засвоєнні інформації. Та й загалом майже всі учасники відмітили те, що повномасштабне вторгнення, тривоги, військові дії тощо вплинули на їхні когнітивні спроможності, зокрема здатність фокусуватись, зосереджуватись, засвоювати інформацію та аналізувати її.

Говорили й про те, що особливі проблеми продовжують існувати на тих спеціальностях, які обов'язково потребують проведення практичних занять в офлайн форматі чи практики для засвоєння практичних навичок чи опанування дисциплін. Насамперед – природничих та медичних спеціальностей. Так, на сьогодні, студенти 2-4 курсів майже не мали змогу здобути вкрай важливі практичні навички через обмеженість доступу до лабораторних занять.

> *Хочу сказати, що для мене якість навчання цього семестру була, наприклад, така ж сама, як першого семестру з Ковідом. Тому в принципі «якість навчання під час війни» дорівнює «якість навчання дистанційного». І за останні ці два роки, в принципі, воно стабільно було не дуже класним, тому це більш глобальна проблема. (8С4)*

> *Звісно, змінилася. Це ж медицина, дистанційно — неможливо. Навчальний план у нас, звісно, не змінився, але практика і теорія — різні речі. ... Само собою в лікарню ніхто не йшов, практикум повністю відмінили ще в березні, а в медицині він на першому місці. (7С6)*

Зміни в особистому ставленні до навчання та спеціальності

Війна стала каталізатором переосмислення важливості освіти та зміни ставлення до навчання. Зросло усвідомлення необхідності вищої освіти в умовах війни та післявоєнного відновлення країни. Так, на кожній фокус-групі були ті інформанти, які говорили нам, що почали сумлінніше й відповідальніше ставитись до свого навчання та освіти. Часто це порівнювали з їхнім особистим «освітнім фронтом», з нагальною необхідністю отримати якнайкращу освіту, взяти все від навчання для того, щоб потім активно брати участь у відбудові країни та впливати на розвиток подій у нашій державі та світі. Звичайно, були й ті, хто говорили про те, що навчання відійшло для них на другий план, хоча навіть вони все одно зазначали, що навіть не думали про те, щоб кинути, та наголошували на його важливості.

Підвищилося й усвідомлення інформантами того, що результати навчання в першу чергу залежать від студента. Хоча тут для тих, хто й раніше усвідомлював важливість освіти, ситуація не змінилась. Також абсолютно всі учасники

сказали нам про те, що після повномасштабного вторгнення лише упевнились в тому, що правильно вибрали спеціальність та у її корисності. Звичайно, були такі (поодинокі) інформанти, які збираються змінювати фах, але всі вони зазначили, що вже давно обміркували це рішення чи від початку планували таку навчально-професійну траєкторію для себе, і що, відповідно, лише впевнились у її правильності після 24 лютого 2022.

Слід зазначити, що результати фокус-групових обговорень тут підтверджують та підтверджуються результатами кількісного опитування, про яке йшла мова в попередньому розділі.

Візія майбутнього

Загалом, говорячи про майбутнє української вищої освіти, студенти-учасники фокус-груп виокремили декілька актуальних проблем та векторів для необхідних змін:

1. Підвищення рівня якості освіти шляхом переосмислення підходів до викладання на користь більш гнучких та студентоцентричних і зміни ставлення самих здобувачів освіти до навчання. Тут також часто наголошували на необхідності як зберегти найкращі «традиційні» підходи, так і ширше запровадити нові й інноваційні.

2. Підвищення інклюзивності, інтернаціоналізації та відкритості вищої освіти, її більша інтегрованість з суспільством; підвищення соціальної ролі університетів.

3. Загроза гальмування змін, що може бути спричинена досить високою корумпованістю освітньої галузі. Це може призвести до зростання відтоку молоді в закордонні заклади освіти та занепаду українських університетів.

4. Важливість очного формату навчання. Хоча дистанційний (онлайн) формат з 2020 року отримав стрімкий розвиток і став вагомим підґрунтям для поновлення навчання навесні 2022 року, для більшості спеціальностей він не може стати основним. Водночас майбутні формати освітніх програм все ж мають бути більш наближені до змішаного формату, взяти найкраще від поєднання практик онлайн та офлайн навчання із врахуванням специфіки програм.

> *Навіть якщо буде очне, воно не буде таке, як 3 роки тому: постійне сидіння студента день у день на парах і відвідування. Так, це буде більше комунікації, бо буде відвідування університету, але я бачу це більш як змішаний формат навчання. (10С1)*

5. Нагальність запровадження дисциплін з інформаційної гігієни.

> *Можливо, треба впроваджувати для всього населення щось на кшталт [предмету] «Інформаційна грамотність», щоб розуміти, що вони читають, розрізняти достовірну інформацію і фейки... (6С5)*

6. Ширше впровадження електронного документообігу та скасування норми про зберігання оригіналів документів про попередню освіту в ЗВО (або пошук альтернатив). Адже через окупацію та бойові дії значна частка української молоді зараз не має доступу до власних документів про освіту або вже втратили такі документи через руйнування закладів освіти.

> *Я б внесла ідею електронного документообігу або його більш активного впровадження... необов'язковості зберігання [оригіналів] документів в університеті. Багато проблем саме в нашому університеті пов'язані з цим. Не всі документи змогли вивезти, дуже багато особових справ студентів залишилися в окупованому Маріуполі, навіть моя особова справа з оригіналами залишилися там... Добре, якщо вона згоріла, і не буде використовуватися так званим «Маріупольським державним університетом» там. (6С1)*

7. Поширення неформальної освіти та потреба інтегрувати їх, за бажання, у формальні освітні практики. Зокрема, визнання сертифікатів про проходження онлайн курсів і програм, різних очних і практичних тренінгів тощо, ширше використання їх у освітньому процесі в університетах.

Фокус-групи з викладачами

Серед позицій, які були наскрізними під час більшості фокус-груп з викладачами ЗВО, ключова полягала в тому, що з початком повномасштабної війни прийшло усвідомлення власної стійкості та незламності. Також підкреслювалось наявність мотивації до роботи, глибше усвідомлення важливості викладання та роботи зі студентами як вкрай потрібної для подальшого існування держави і майбутнього.

> *Я так розумію, що не з закінченням, а з початком війни переважна більшість освітян зрозуміли, що їм вже нічого не страшно, вони вже готові до чого завгодно. Якщо вони зможуть проводити свої пари і знайдуть вихід от геть з будь-якої ситуації. (3В1)*

З початком війни змінились ми самі, змінились наші студенти, змінилось взагалі сприйняття нашої країни, нашої освіти як такої. Ми зрозуміли, що у нас потужна база, потужні напрацювання. І навпаки з'явилась мотивація вдосконалювати це ще більше. (3В8)

Окремі викладачі, як і представники адміністрації університетів під час інтерв'ю, висловлювались про те, що повномасштабне вторгнення зміцнило їхню академічну спільноту, інтегрувало як самих викладачів, так і викладачів зі студентами. Майже всі викладачі відмічали посилення комунікації та збільшення її ролі, збільшення важливості соціально-мережевого аспекту своєї роботи й освітнього процесу загалом.

Ми стали ближче [зі студентами]. Тобто та різниця, яка була між студентами і викладачами..., ми комунікуємо в рамках пари, якихось наукових проєктів, і тому подібне - зараз ми стали ближче. Тобто стало більше того, що студенти можуть написати про якісь свої проблеми чи про якісь свої радощі. (1В5)

Важливо сказати й проте, що майже всі інформанти звернули увагу, що змінилось ставлення студентів до навчання: вони стали більш мотивованими, відповідальними та самоорганізованими. Та й загалом, викладачі – учасники фокус-груп відмічали, що студенти «подорослішали», стали більш активними, свідомими. Багато говорили й про те, що студенти наочно побачили важливість свої майбутніх професій, спеціальності, того, що вони вивчають.

Тобто студенти навпаки у цьому плані стали більш активні, вони ще більше хочуть вивчати наші дисципліни: міжнародні відносини, політологію, соціологію. Тому що зрозуміли, що все, що вони зараз вивчають, їм треба для того, щоб розуміти і щоб більше не призвело до 24 лютого. (3В8)

Виходячи [на зв'язок] десь з поля, навіть у момент не згідно з розкладом, але він виходить і пише: «Я живий. Я хочу навчатися. Я продовжу». (1В6)

Так, мені здається, вони стали більш організовані, відповідальні; подорослішали і ми, і вони, це ж всі розуміють. І більш оперативні: треба на завтра щось зробити – вони зібрались і зробили. Тому що ніхто не знає, навіть зараз, що далі, і якщо треба щось зробити – ніяких відкладань на завтра чи післязавтра. Тобто як би це не звучало, дуже позитивні зміни. Навіть в їхній самоорганізації. (3В2)

Реакції та дії на початку повномасштабного вторгнення

Що стосується перших реакцій на повномасштабне вторгнення, то значна частина викладачів – учасників фокус-груп там, де це ще дозволяли безпекові умови, намагалась продовжувати своє академічне життя, навіть у прифронтових регіонах.

У нас саме на 24-25 були заплановані [назва наукового заходу]... І ми вирішили, що ми їх проведемо. О 10 годині ми всі зайшли в Zoom і відкрили [цей захід]... І, звичайно, ми всі були неймовірно схвильовані, ми були страшенно наелектризовані, збуджені... Навіть кожен встиг дуже коротко, конспективно викласти свої доповіді у межах 5-7 хвилин і разом водночас привітати один одного та сказати, що ми сильні, що ми разом: Харків, Київ, Львів, вся Україна. Це було неймовірно натхненне, сильне... Я боюсь таких речей, але воно було якби переможне – тобто одразу не було паніки, навпаки, це було відчуття спільності, сили і опору, отак би я сказала. Тобто ми вже включилися, ми побачили один в одному цю силу опору. (3В4)

На наступний тиждень ще складали розклад у четвер-п'ятницю. (1В5)

Треба було підтримувати зв'язок з Києвом, з Національним агентством, запитувати, чи буде щось ... І весь ранок ми були у процесі роботи, намагалися кудись додзвонитися, до нас намагалися додзвонитися. (1В7)

Майже всі інформанти (проте тут слід зазначити, що значна кількість учасників фокус-груп були не тільки викладачами, але й виконували певні адміністративні ролі) відзначили оперативну реакцію керівництва університету та важливість комунікації протягом початкового етапу повномасштабної війни. Проте ще більш вагомою комунікаційна складова та сама підтримка постійної комунікації була для ЗВО, які згодом стали переміщеними, з об'єктивних безпекових причин (що включало і термінову необхідність евакуації).

За пів години до початку занять уже в університетській групі ректор звернувся до колективу з повідомленням про припинення навчального процесу, і буквально там за пару годин уже було оприлюднено відео звернення до колективу щодо подальших подій. (2В3)

Але фактично одразу після цього та ці всі дні день починався із засідання ректорату за участі всіх завкафедр. Тобто треба було вирішувати, хто залишився, хто виїхав, які справи тут відбуваються. (3В3)

Ще менше тижня у нас був зв'язок у місті, то наша робота найчастіше полягала у певній перекличці: хто живий, хто не живий, хто поранений - не поранений серед своїх викладачів, серед своїх студентів, і тому подібне. (1В5)

Водночас з комунікацією з боку адміністрації ЗВО викладачі самі активно комунікували зі своїми студентами. Найперше, щоб з'ясувати, де вони є і чи все у них добре. Ми бачимо, що така підтримка соціальних зв'язків та посилання комунікації відігравали роль моральної підтримки і для студентів, і для викладачів (хоча вони це прямо не артикулювали під час ФГ).

Частина студентів була поза [нашим містом], у своїх місцях. Ми запитували, хто де, хто у небезпеці, і комунікували, і говорили про те, що вони не самі, і що вони завжди можуть і навіть мусять говорити, де вони і що з ними відбувається. (3В4)

На моєму досвіді кожен ранок починався з переписки, хто де знаходиться, просто щоб людина написала, що з нею все добре, навіть не місце перебування, а чи живий та здоровий. Тому що у перші ж тижні почали вже підтверджуватися трагічні новини. (4В14)

Важливо, що у відповідь на повномасштабну війну університети запровадили різного роду програми підтримки, зокрема психологічної.

Там і викладачі, і студенти збирались на психологічних цих тренінгах. І у нас в чаті спілкування відбувалося постійне. (2В4)

Евакуація та міжнародна мобільність

Після перших потрясінь та рішень, пов'язаних з повномасштабною агресією, перед багатьма інформант(к)ами постало питання евакуації. З відповідей ми побачили, що евакуацію здійснювали в різний час: залежно від безпекової ситуації

в місці перебування та родинних обставин. Попри велику кількість міжнародних можливостей, значна частина викладачів залишилась в Україні.

Можу єдине додати, що з нашої кафедри ніхто не виїхав за кордон. (1В7)

Я хочу сказати по своїй спеціальності, як завідувачка кафедри, у нас всі в [нашому місті] викладачі, працюємо, тобто всі на місці. (2В2)

Щодо використання можливостей міжнародних академічних мобільностей чи стажувань для евакуації за кордон, то тут ми маємо ситуацію дуже схожу до студентської: такими можливостями скористалися насамперед ті, хто вже мав або відповідний попередній досвід, або партнерські відносини з закордонними професорами чи закладами. Фактично, нам не згадували про випадки, коли на «евакуаційну мобільність» чи стажування поїхали ті, хто раніше не брав участі у подібних активностях, або не цікавився цими питаннями і не збирався поїхати. Окремо слід зауважити, що майже ніхто з учасників не чув про не-резидентні програми підтримки для викладачів (або студентів), які хоч і в меншій кількості, але були запровадженні для української академічної спільноти міжнародними партнерами.

Поновлення навчання

Залежно від обставин освітній процес відновився в середині березня – на початку квітня, зокрема й у переміщених ЗВО. Хоча на початку це рішення інформанти сприйняли переважно як контраверсійне та, зокрема, не були впевнені у готовності повернутись «до аудиторії» і зосередитись на чомусь крім вирішення нагальних питань виживання та безпеки родини, проте їхня думка досить швидко змінилась. Так, для багатьох відновлення навчання принесло психологічне полегшення, стало певним «поверненням до нормального» і його рутини, дало додаткову можливість спілкування, яка мала терапевтичний ефект.

І тому цей вихід на навчання в середині березня – я зараз це згадую, можу це порівняти – ніколи цього не робила, але це було фізично, психологічно, ніби я розвантажила вагон з неймовірним тягарем. Це було дуже важко. Але, на щастя, все стало на свої рейки. (3В4)

Потім ми десь з 1 березня ми відновили навчальний процес на кафедрі, коли ще не було якихось централізованих рішень по університету. Тому що ми з'ясували, що все це переживається нашими студентами набагато легше, коли ми знаходимося разом і коли ми підтримуємо одне одного. (4В11)

Більше того, для багатьох викладачів саме викладання стало тією точкою опори, де можна заглибитись в роботу та на деякий час відволіктись від поточних проблем.

Робота – це потужна енергія, яка не дає нам повністю здатися. (1В5)

Робота відволікала і давала надію. (1В8)

Зараз хочеться якось затриматись, попрацювати, тому що воно якось допомагало трошки абстрагуватись від того, що відбувається. (2В1)

За оцінками викладачів-інформантів, відновлення навчання принесло полегшення й для переважної більшості студентів, хоча серед студентів, на їхню думку, були й ті, хто вважав такий крок або взагалі недоречним в умовах війни, або передчасним.

Майже 95% студентів заходили на заняття. При чому заходили і, як казали, знаходили такі можливості, що навіть якщо інтернет поганий, то десь шукали, десь виходили в поле, і так далі. (1В1)

У нас студенти також боялись виходити, деякі навіть писали купу тексту-пояснення, чому це не потрібно робити, і «як це взагалі буде?», «як нам з підвалу навчатися?», «як нам писати бакалаврські і курсові?» (3В8)

А в усьому іншому мені здається, що навчальний процес був досить ефективний. Студенти вже у березні-квітні-травні хотіли ходити на пари, їм було цікаво. І, я думаю, що всім від того стало легше. Знаєте, відчуття нормальності, що ми живемо, у нас нормальне життя – воно давало всім нам ту надію, що це все скоро завершиться. (3В5)

Є студенти – їх мало, але вони також є, не буду лукавити – які вважають, що зараз не до навчання і це неважливо. (1В3)

За оцінками інформантів, ключовим викликом для відновленого освітнього процесу, який переважно відбувався в онлайн режимі і лише подекуди – у змішаному форматі – стало питання наявності стабільного зв'язку.

Коли студенти виходять [на зв'язок], то говорять: «Я зараз під парканом ловлю у сусіда вай-фай». (1В8)

Водночас для викладачів університетів, що стали переміщеними, вимушена евакуація них самих та їхніх родин ускладнила проведення занять в онлайн форматі, що пов'язано як з браком необхідної техніки, так і з браком (окремого) місця чи погіршенням житлових умов.

Доводиться ділити один комп'ютер на усіх. (1В1)

Іноді не вистачає гаджетів. (1В2)

Для значної частини викладачів, які взяли участь в дослідженні, допоміжним був досвід організації навчання в умовах COVID-19, особливо в контексті налагодження практик онлайн навчання, як синхронних, так і асинхронних та досвіду швидкого адаптування до змін й ситуації.

Університет працює налагоджено, тому що дистанційне навчання, карантин вже вніс певні правки і допоміг сформулювати механізм роботи, алгоритм дій, за якими треба працювати в разі неможливості студентами відвідувати. (2В1)

Водночас і адаптація до нових умов та пов'язані виклики, наприклад, часті проблеми зі зв'язком, розпорошеність студентів, необхідність переривати заняття під час тривоги тощо; і загальний рівень стресованості та невизначеності, що заважав зосередитись та вимагав уваги, збільшили фактичне навантаження на викладачів.

Складність, що пари перериваємо на тривогу і потім продовжуємо у зручний для студентів час. ... Тривога, буває, не одну пару може тривати. (2В2)

Нам сказали, що насправді роботи стане більше, тому що одна справа працювати за розкладом в певний час, знаючи тривалість пари і коли мають приєднатись студенти. Інша справа, коли, і це було дуже часто, з групи приєднувалась невелика кількість осіб і ти відпрацьовував пару спочатку з ними, потім перевіряв Гугл клас, перевіряв роботи тих, хто не мав змоги виходити за розкладом. Потім ти надаєш цій же групі, але індивідуальні консультації у кого з'явилась можливість нарешті вийти в ефір. (2В7)

На рахунок того, чи роботи додалось, то, звісно, так. Я міг проводити консультації додаткові і о 8 годині вечора, і о 9. (2В1)

Все, що припадає на тривогу, відпрацьовується. І студенти дуже на це дивляться інакше і розуміють цю потребу. (2В3)

Окремою темою, яку ми обговорювали, була дослідницька або наукова діяльність викладачів. Тут майже всі наші інформанти сказали, що їм досі важко повернутись до неї у «належному» обсязі. Викладачі пов'язують це як з тим, що викладацька діяльність тепер потребує більших витрат часу та уваги, так і з необхідністю витрачати більше часу на вирішення поточних проблем та безпеку. Важливим є й те, що більшість говорила й про погіршення своїх когнітивних спроможностей через війну, зокрема, загальний стрес, невизначеність та тривожність. Так, нам говорили про постійне відволікання уваги і неможливість зосередитись навіть протягом кількох годин на дослідженні, його проведенні чи плануванні, на написанні статті тощо. Говорили і про те, що важко концентруватись та аналізувати інформацію, про швидке накопичення втоми.

Зміни в освітньому процесі

Принаймні частина викладачів – учасників дослідження намагались адаптувати зміст своїх курсів таким чином, щоб пов'язати його з поточними подіями. Звичайно, тут слід відразу зазначити, що мова йде про ті дисципліна та спеціальності, де така адаптація в принципі була можлива.

На своїй ділянці я розуміла, що ми не можемо прийти на навчання і говорити про те, що там заплановано так, ніби довкола нас не існує ситуації, в якій ми живемо. І, звичайно, студенти, як і всі ми, переживали як щось унікальне, але я раптом зрозуміла, що дуже важливо з ними проговорити тему, наприклад, театр в усі війни. (3В4)

Ми намагалися пов'язувати події, які відбувалися, з тим, що ми вивчаємо. І мої дисципліни дуже під це підходять. Це фінанси, плюс державні фінанси. І дуже багато змін було – ми це обговорювали. (3В7)

Окрім змістовного наповнення освітніх компонент, змінились також й організаційні вимоги. Насамперед це стосувалось форматів контрольних і атестаційних заходів та критеріїв їх оцінювання.

У нас змінилися вимоги до оформлення бакалаврських та магістерських робіт, нам зменшили об'єм. (3В2)

Зараз же дозволили онлайн випускні екзамени робити. (2В4)

У тих групах чи на тих дисциплінах, де значна частина здобувачів мала проблеми зі зв'язком (особливо актуально для переміщених та прифронтових ЗВО), викладачі змінювали формати проведення занять, вимоги до присутності й дотримання дедлайнів, критерії оцінювання участі. Також, нам говорили й про розширення асортименту індивідуальних робіт чи завдань (у асинхронному форматі чи у формі консультацій).

У мене склалася така ситуація, коли 4 курс вийшов: більшість з них – в Німеччині, але комп'ютерів у них немає. «Як ми будемо розробляти проєкт?» – «Давайте згадаємо. Ручку можете знайти, у вас є гроші на ручку?» – «Так» – «На зошит є?» – «Так» – «Інтернет в телефоні є. Давайте робити так: будете робити фото, намагатися пересилати, я буду намагатись перевіряти. Тобто такий варіант, якщо у вас немає цих програм, телефон їх не підтримує, не тягне». (1В5)

Ми робимо лабораторні роботи онлайн: я вішаю камеру, і ми дивимось всі це та знімаємо покази. (2В4)

Коли я бачу, що ця дитина виходить кудись: я не знаю, у поле, ліс, кудись на вулицю – просто для того, щоб мене чути, то всі ці правила анулюються. Вона працює з вимкненою камерою, я не запускаю ніяких презентацій, бо вона їх не побачить. (1В3)

Практично всі викладачі зазначили, що тривале попереднє використання системи Moodle та інших електронних сервісів для навчання, особливо під час пандемії, полегшило адаптацію освітнього процесу до умов війни.

Проводимо лекції. Якщо щось на лекції незрозуміло, у нас завжди є дублікат у Moodle, розроблені всі НМКД. (1В8)

Ми вже давно опанували Moodle, ми прекрасно перейшли на Microsoft Teams, Zoom. (1В3)

Працювати з тими матеріалами, які ми самі собі забезпечили на Moodle. Зрозуміло, що те, що було у нас в електронному форматі, та документація на гугл-диску кафедри – те все доступно. (1В4)

Фінансово-адміністративні питання

З початком повномасштабного вторгнення ситуація з фінансуванням роботи університетів ускладнилась: в першу чергу, через затримки з оплатою за контрактне навчання з боку студентів. Викладачі-учасники фокус груп наголошували, що їхні університети намагались максимально гнучко підійти до розв'язання цього питання та зберегти своїх студентів.

Деякі починали піднімати питання «а за що платити гроші, ми навчаємось онлайн», але потім ми розказували після таких закидів, що наш університет живе, працює заради студентів, а не заради того, щоб гроші там заробляти і так далі. (2В4)

У студентів були проблеми з оплатою за навчання... (2В2)

Критично важливим для ЗВО залишається питання утримання не лише здобувачів, але і науково-педагогічних співробітників, зокрема тих, хто виїхав за кордон. Як показали проведені фокус-групи, у різних університетах адміністрація має кардинально різні практики щодо цієї категорії НПП: в одних їхня робота дозволяється, в інших – їх змушують звільнятись (при цьому всі посилаються на постанову КМУ № 481, хоча лист МОН[37] щодо застосування

[37] Профспілка працівників освіти і науки України. (2022, 25 травня). *МОН про дистанційну роботу працівників закладів освіти поза межами України.* https://pon.org.ua/novyny/9502-mon-pro-dystanciinu-robotu-pracivnykiv-zakladiv-osvity-poza-mezhamy-ukrainy.html

цієї постанови у закладах освіти робить виняток для закладів вищої освіти). Учасники груп також говорили про окремі вимоги, які висуваються до співробітників, що виконують адміністративні функції.

До певного часу у нас в університеті було дуже гнучко. Просто в певний час, десь в середині літа, всі, хто займали певні керівні посади крім викладача, змушені були повернутись або піти за іншими певними сценаріями. Але, наскільки я знаю, (тому що я повернулась) якщо ти займаєш тільки посаду викладача, то тут більш гнучко і можна перебувати за кордоном. (2B7)

Зараз мені не дозволяють викладати, тому що я знаходжусь за кордоном. Був виданий такий наказ, було посилання на якийсь наказ Міністерства, який не дозволяє викладачам, які знаходяться за кордоном. І я дуже дивувалась і казала, що в цьому немає ніякого сенсу. Тому що тут у мене якраз найкращі умови, які створені для роботи. (4B13)

У моєму випадку мені дозволяють проводити заняття дистанційно, хоча я знаходжуся в Сполучених Штатах Америки. Але диспетчери, керівництво факультету пішли на зустріч навіть у тому, щоб обрати зручний час через 8-годинну різницю в часі з Україною. (4B14)

Ми також торкнулися і питання формування навантаження викладачів на наступний (2022/2023) навчальний рік та обговорили зміни у ньому. Цікаво, що більшість викладачів – учасників фокус-груп сказали про те, що їхній обсяг навантаження майже не змінився і радше зазнав істотних змін наприкінці або загалом впродовж 2021 року. При цьому це стосувалось як обсягу навантаження, так і принципів його формування. Водночас важливо зауважити, що принциповим питанням в контексті формування навантаження є збереження контингенту студентів і тут ситуація в університетах та на різних факультетах і спеціальностях дуже різна, що ми і побачили по відповідях.

Висновки

Одним з головних висновків дослідження є те, що система вищої освіти з мінімально можливою турбулентністю пройшла найскладніший початковий етап повномасштабної війни. І відповідним державним органам, і самим університетам вдалося забезпечити всі етапи освітнього процесу: поновити навчання після перерви у кілька тижнів та шоку від повномасштабного вторгнення, організувати завершення та початок навчального року, провести вступну кампанію, яка для більшості закладів відбулась за оптимістичним сценарієм. При цьому, наприклад, відбувався і процес акредитації освітніх програм, часто навіть без суттєвих затримок. Звичайно, важливо розуміти, що поєднання старих нерозв'язаних проблем в сфері вищої освіти та ряду нових викликів (відтік за кордон студентського контингенту і науково-педагогічних працівників, переміщення деяких ЗВО, руйнування матеріально-технічної бази та зменшення фінансування тощо) визначатиме подальший розвиток як системи загалом, так і кожного окремого закладу вищої освіти зокрема.

Питання сталості набуло актуальності для всіх українських ЗВО, особливо тих, які були переміщені внаслідок окупації та військових дій 2022 року. При цьому принциповими виявились не стільки питання збереження чи відбудови матеріально-технічної бази або фінансового забезпечення, як потреба зберегти власне саму академічну спільноту як таку – і студентів, і викладачів, важливість «не розчинитися» при переміщенні чи «не розпорошитися» в евакуаціях. Цей соціальний та часто – міжособистісний чи спільнотно-груповий аспект функціонування університетів проявився особливо яскраво та виявився не менш важливим, ніж інституційний.

Щодо міжнародного співробітництва, то з інституційної точки зору ми бачимо його значну інтенсифікацію після початку повномасштабного вторгнення. Безперечно, це є позитивним моментом і має бути використано для розвитку української освіти та відновлення після перемоги. Важливо, щоб зв'язки, які встановлюються зараз, не зникли, а перетворилися на сталі взаємовигідні проєкти та ініціативи. Гарною ілюстрацією тут є ті результати нашого опитування, які показують, що фактично користатися новими можливостями для міжнародних мобільностей чи підтримки після 24 лютого 2022 року змогли, здебільшого, тільки ті студенти та викладачі, які вже раніше докладали зусиль до встановлення таких зв'язків або вже мали подібний досвід та спільні проєкти з міжнародними партнерами.

Дослідження показало, що важливим питанням для всіх учасників освітнього процесу є питання якості освіти. При цьому, воно розділене на два підпитання: 1) якість викладання та ефективність форматів навчання й завдань, які використовуються та 2) (само)керованість здобувачів, зокрема їхня здатність засвоювати нове знання, спільно з викладачем працювати над дослідницькими чи практичними проблемами, мотивація до навчання та усвідомлення важливості освіти. Також важливими для забезпечення якості навчання учасники дослідження бачили наявність живого спілкування, зокрема в аудиторіях та можливості для практики. Водночас, більшість говорили про те, що слід не тільки повертатися в «офлайн» за першої можливості, але й запроваджувати такі змішані формати, які зроблять таке повернення більш ефективними.

Зокрема, напрочуд важливими, особливо в контексті забезпечення освітнього процесу навесні 2022 року виявились гнучкість та індивідуалізованість всіх практик. У відповідях на питання щодо поновлення навчання чи зміни форматів чітко прослідковувалось те, що дуже важко запропонувати один рецепт на всіх, врахувати потреби всіх учасників освітнього процесу. Відповідно, на перший план виходить вміння та готовність адміністрацій і викладачів (а також – і студентів) університетів підійти до справи, виклику чи задачі не формально, а індивідуально та з орієнтацією на зміст і результат. В результаті дослідження ми побачили, що найкращих результатів у забезпечення неперервності і сталості освітнього процесу та у гуртуванні академічної спільноти досягли ті університети чи факультети, де у центрі процесів була людина з її потребами, зусиллями чи проблемами та прагненнями, а не сам по собі навчальний процес чи організаційний механізм.

Загалом дослідження показало, що академічні спільноти дивляться з оптимізмом у майбутнє, незважаючи на складні обставини. Абсолютна більшість учасників як кількісного, так і якісного етапів дослідження наголошували, що повномасштабна війна змусила чіткіше усвідомити цінність і важливість освіти та переконатись у правильності вибраної спеціальності, у вагомості своєї професійної діяльності.

Рекомендації

До українських органів влади:

1. Президенту України підписати прийнятий Верховною Радою законопроєкт № 7352 «Про внесення змін до статті 23 Закону України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» щодо відстрочки від призову на військову службу під час мобілізації науковим, науково-педагогічним та педагогічним працівникам».

2. Кабінету Міністрів України розробити та прийняти порядок виїзду здобувачів вищої освіти, що навчаються в українських ЗВО, на програми міжнародної академічної мобільності.

3. Кабінету Міністрів України вивести з-під дії постанови КМУ від 9 червня 2021 р. № 590 спеціальні фонди закладів вищої освіти (принаймні для ЗВО, що мають статус переміщених).

4. Міністерству освіти і науки повторно довести до відома керівників ЗВО нерозповсюдження дії постанови КМУ від 26 квітня 2022 р. № 481 на роботу закладів вищої освіти та нагадати про дію Закону України № 2126-IX «Про внесення змін до деяких законів України щодо державних гарантій в умовах воєнного стану, надзвичайної ситуації або надзвичайного стану». Також, в межах повноважень, перевірити дотримання норм цього закону в ЗВО.

До міжнародних організацій:

5. Міжнародним донорським організаціям продовжити підтримувати переміщені ЗВО та запроваджувати нові програми, зокрема такі, які передбачають закупівлю обладнання.

6. Міжнародним донорським організаціям запровадити програми з підтримки облаштування внутрішніх університетських пунктів незламності (в навчальних корпусах та гуртожитках).

7. Міжнародним донорським організаціям запровадити програми зі створення та облаштування безпечних та придатних для навчання бомбосховищ на території ЗВО.

8. Міжнародним донорським організаціям запровадити програми підтримки викладачів, які б компенсували їхнє фактичне навантаження, пов’язане з проведенням додаткових занять та консультацій, що спричинені роботою в умовах воєнного стану.

Університети під час війни:
від закладу освіти до соціальної місії

FRIEDRICH NAUMANN FOUNDATION For Freedom.
Ukraine

Школа Політичної Аналітики НаУКМА
School for Policy Analysis NaUKMA